

Ба 4363

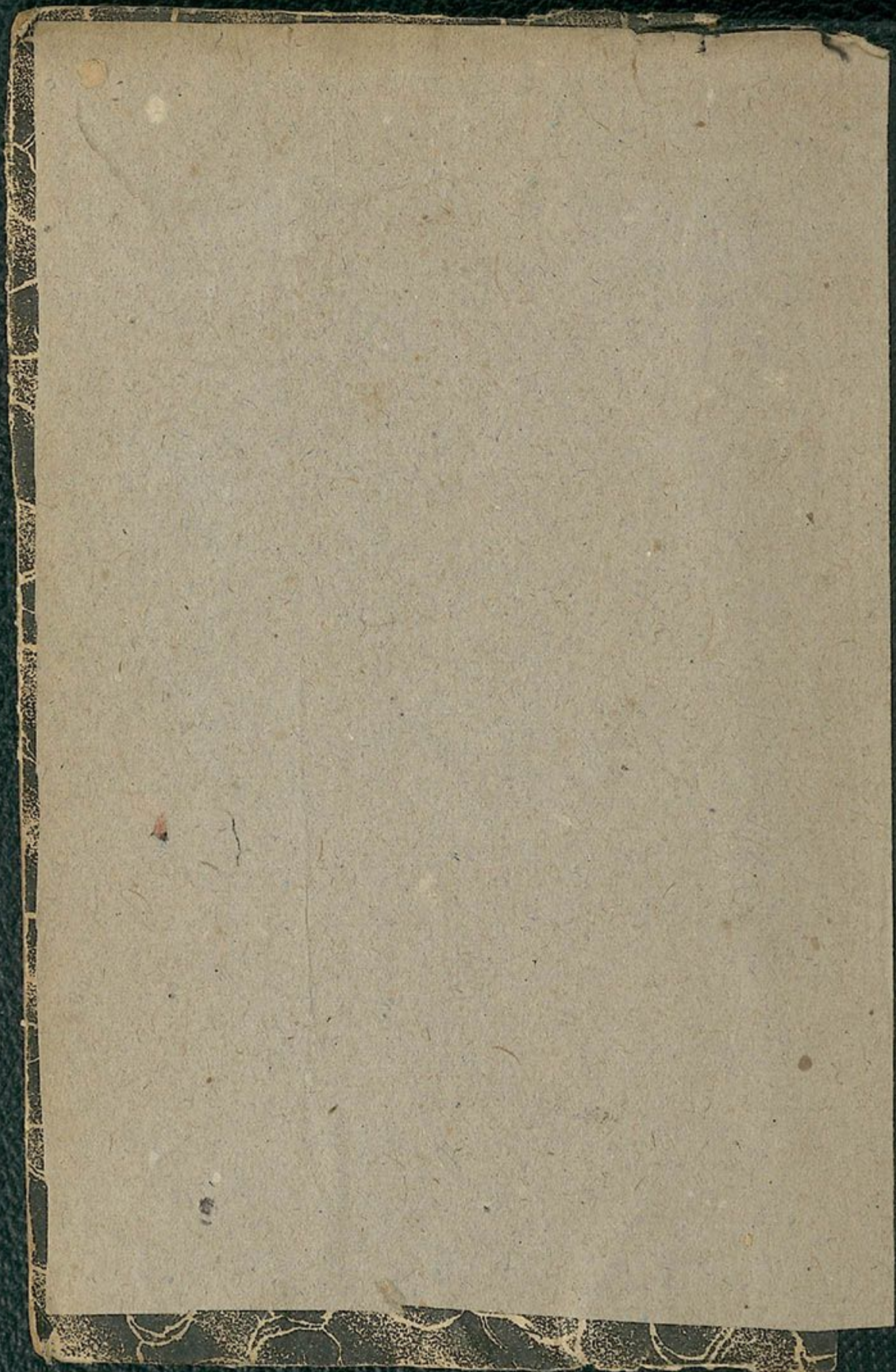
В. БЯДУЛЯ

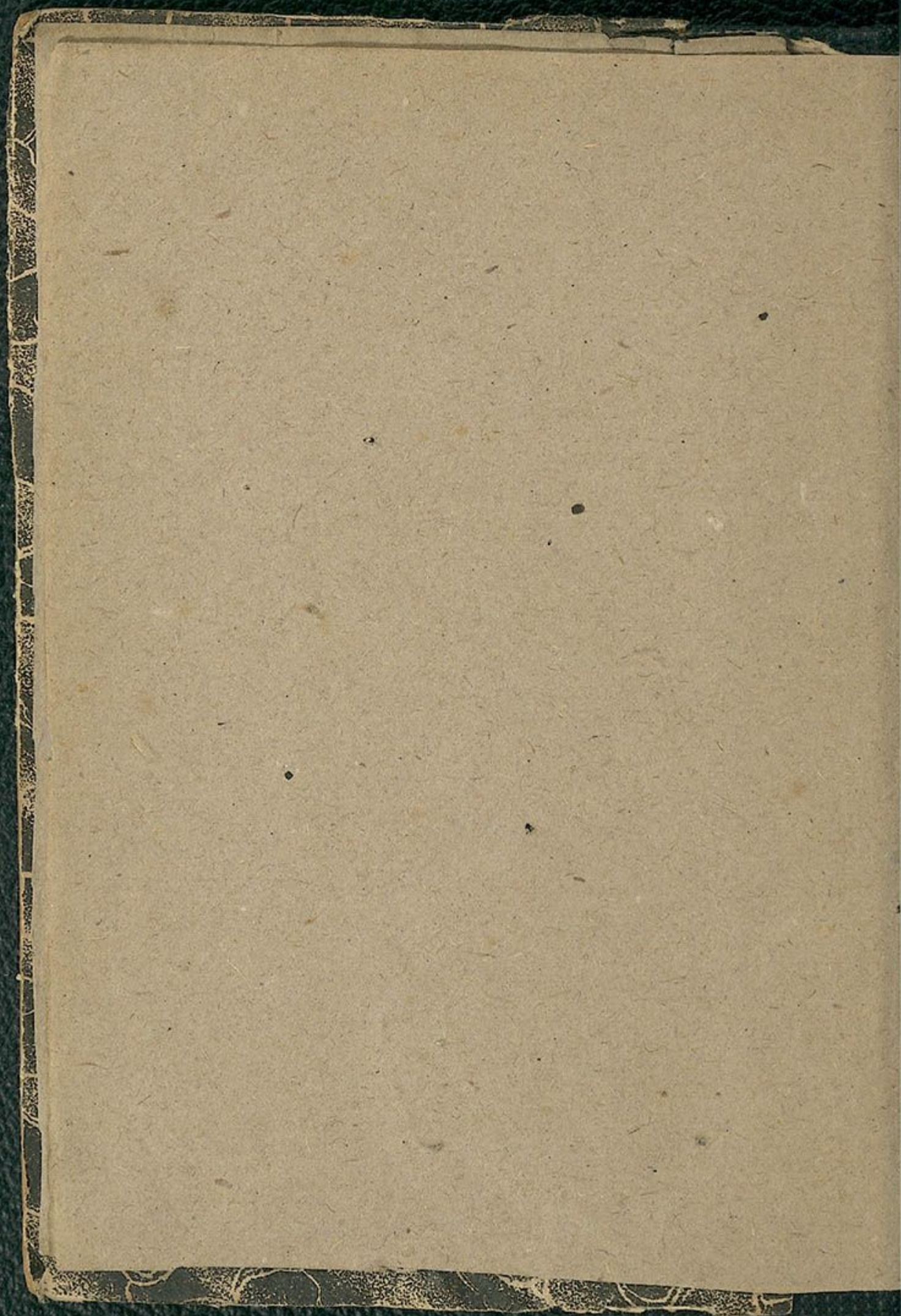
ДЭЛЕГАТКА

АЛАВЯДАНЬНІ

Ба 4363

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАУНАЕ ВYДАВЕЦТВА
МЕНСК 1928

ЗЫНТОХ БАЛАНС
ДЭЛБЭГ АТГА
УЛСЫН ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН
МОНГОЛ

■ ■

114

Инд. 1953 г. 84 4363

Бел. сп.

Ба 4363

ЗЬМІТРОК БЯДУЛЯ

Ба 4363

Кин. 1953 г.

W 1762

ДЭЛЕГАТКА

АПАВЯДАНЬНІ

Народнае Беларускае выданства

Менская

досць для павязальнай

Сямігадовай Школа

пры Голфаку Б. Д. У.

192 г.

Бел. выданства
1924 г.

Б-КА КОЛУЗОВИЧА Б. О.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
М Е Н С К — 1928

Друкавана ў 1-й друкарні
Беларуск. Дзярж. Выд-ва.
У ліку 3.000. Зак № 361.
Галоўлітбел № 1453.

Б-Ж КОРДОННАЯ Б
■ ■

25. 7. 52

ДЭЛЕГАТКА

Пара вачэй пільна ўглядалася ў печ. Гаспадыня зухавалася.

Вочы Аўгіні (так звалі гаспадыню) былі завяўшыя, з павуцінай зморшчынак вакол. Пламень з печы адбіваўся ў іх мутнаватым блескам, нібы ў затуманеным люстэрку.

Муць у вачох і павуціна вакол іх гаварылі, што Аўгіня ўжо доўгія-доўгія гады пазірае вось у гэту печ, стаіць так абаранкам скручаная і глядзіць-глядзіць на агонь, нібы бачыць у ім таямніцу жыцця свайго. Малінавыя кудзерцы агню расчэсваюцца за лацістымі пальцамі, сьмяюцца палаючыя вочы, з печы на Аўгіню гледзячы, і нібы кажуць бяз слоў:

— Навекі ты, Аўгіня, прыкута да нас, навікі.

Пуўх-пуўх-пуўх! — трашчыць загнуёт на гарачым гліняным подзе і сьмяецца-рагоча, абдаючы гаспадыню дымным жарам.

Варушыць Аўгіня вілачнікам гаршчкі, чапялой патэльнію совае да вугольляў і клапоціцца. Яна сур'ёзная, як той камандзір, які войска перакідвае з месца на месца, з фронту на фронт.

Твар гаспадыні асьвечваецца агнём, зморшчыны на шчоках глыбеюць, і ўсё яе аблічча выглядае глінянай патрэсканай пасудзінай.

Кожны рух старой гаспадыні—руплівасьць. Кожны яе паварот—заклапочанасьць. Кожны ўзмах рукі—кемнасьць, захапленне.

Пака штуче Аўгіня страву з гаршчка, памайстэрску губы зморшчыць, і ўсе рухі яе на хвіліну застываюць—яна робіцца як-бы з каменя.

Гэта яна ўважліва і крытычна прыслухоўваецца да смаку. Крутнае галавой—значыць, яшчэ ня ўсё ў парадку. Як той аптэкар, асьцярожненька пусьціць пару абцугоў—закарэлых пальцаў—у круглую бярэсьціну, шчыпне некалькі драбінак солі і трусіць у страву. Так акуратненька сыпіць, што ні пыліначка солі на бок не страсянецца.

Гэта яшчэ ня ўсё. Гаспадыня выцягвае губы трубкай, бровы накасурыць на гаршчок і кемным вухам прыслухоўваецца да бульканьня вады ў гаршчку. Нібы ў гаршчку знаходзіцца ўсё яе жыцьцё, якое варыцца і кіпяціцца. Як нейкую музыку, гаспадыня любіць бульканьне вады, прыслухоўваецца да малейшых перабояў і перазвонаў у гаршчку і, паводлуг гутаркі стравы, угадае, у якую хвіліну яда будзе гатова.

Гаршчкі—праца паміж іншым. У параўнаньні з галоўнай работай, гэта нават не праца, а так-сабе—глупства.

Галоўнае—бліны.

Тут Аўгіня чуецца, як тая рыба ў вадзе.

Пякчы бліны Аўгіні надта прыемна, бо гэта рэч нялёгкая. А чым цяжэй, тым прыямней. Тут ад пачатку да канца патрубуюцца вялікі спрыт, кемнасьць

і надзвычайная ўважлівасць, што выпрацоўваецца
практыкай многіх гадоў. Гэту работу трэба ўмець.
Аўгіня ўмее.

На шырокім жаўтаватым, п'ятрэсканым тапчане
ў начоўцы, нібы мёд ліпавы, залаціцца рошчына,
ахопленая сеткай бурбалак-пузыркоў.

Аўгіня кідае на патэльню шматок сала, беллага,
як сьнег, з празрыста-ружовым адценкам колеру
неба на заходзе сонца. Так падсмажыць, што
і сала многа ня выходзіць, і блін не прыстае да па-
тэльні. Сала распусьціцца з лёгкім сквіргатаньнем
па дне патэльні, пакрые яе глянцам, нібы навакса-
ваны бот у франта. Пасьля чабухне з вялікай дрыў-
лянай лыжкі рошчыны ў патэльню, пакруціць, па-
верне рукою патэльню ва ўсе бакі і—ж-ж-жух: рас-
плываецца рошчына жоўтай паводкай, роўным круг-
лым слоём.

Ад патэльні разыходзіцца густымі хвалялі смач-
ны пах, які апэтытна казытае ў нос, прыемна гла-
дзіць горла і раскудзельваецца нявідочным туманам
па ўсіх кутках і шчэлінах убогай хаткі.

Паставіць Аўгіня патэльню на под гарачы, вод-
даль ад агню, каб ня прыпёкся блін, пакруціць да
агню ўсімі краямі, потым спрытна перавярне блін
на другі бок: блін робіцца пульхным, прымае ру-
жовы колер, нібы круглы твар маладой дзяўчынкі.

У Аўгіні нават і першы блін комам ня выходзіць.
Расьце стопка бліноў на белым абрусе, засла-
ным на зэдліку, падымаецца ўгору, як той стог на

балоце. Соваецца ўверх бліновая байка, сытная казка смачнай яды.

Па блінох Аўгіня як-бы чытае кнігу аднастайнага жыцця свайго, чытае моўчкі, нічога нікому ня кажучы.

Усе дні тыдню Аўгіня з нецярплівасьцю чакае нядзелі, каб займацца сваёй улюблёнай работай—пякчы бліны.

Дзяцей у Аўгіні няма—і першы пачастунак ад бліноў маюць кот і певень. Яны галоўныя ацэншчыкі яе таленту. Бярэ яна блін, рве папалам, і дзьве палавінкі выходзяць роўненькія, нібы дно ад дайніцы, папалам разламанае. Кідае гаспадыня гэтыя палавінкі сваім гадунцам—кату і пеўню.

Кот есьць спакойна, аблізваючыся, а певень хутка дзяўбе блін і робіць яго на рэшата. Аўгіня расчульваецца і... падлівае ім распушчанага сала.

Глядзіць Аўгіня, як яны смакуюць бліны, і на яе твары ледзьве прыметна ўспыхвае ўсьмешка. Не такая ўсьмешка, як у большасьці людзей, пырскаючая аганёчкамі і вабячая вясёлымі іскрамі—не.

Дзіўная ўсьмешка ў Аўгіні—падобная да плачу. Твар нібы памылкова задумаў усьцешыцца, але зараз-жа папраўляецца, і ўсьмешка пераходзіць у гримасу плачу, нават вочы туманяцца слязьмі, толькі гукаў плачу ня чуваць.

Твар Аўгіні мае на гэта пэўную прычыну: ён прывык штодня моршчыцца ад плачу, і іншы выгляд ён ужо прыняць ня можа.

Прыдзе Яўхім (муж Аўгіні) п'яны і зараз-жа бя-
рэцца біць жонку.

За што? Чаму?

Вось нешта скрабе сэрца, чэшуцца рукі—біцца
самі лезуць. А як на чужых наступіш, дык яны—
дзіўная рэч,—як тая качарга, зараз-жа назад на лоб
Яўхіма наскочаць. Ён, хоць п'яны ў дрызг, а гэта-
га ня любіць.

А жонку бі, колькі ўлезе—ні словам не супярэ-
чыць, бо такі закон сам поп ёй на ілбе напісаў, каб
слухалася мужа.

Аўгіня—маўклівая, пакорлівая істота—ні словам
не супярэчыць. Яго рукі за жонку, каб пабіць, а яе
рукі за хвартух, каб выціраць ціханька сьлёзы...

Гэтак адбываецца бадай штодня. Абодва да гэ-
тага прывыклі. Гэта як-бы запаўняе ўсё іх жыццё.
Бяз гэтага—нудна.

У Яўхіма проста думкі прапахлі самагонам. У
Аўгіні ў касьцях гарачыня ад кулакоў п'янага мужа.

Рэволюцыя нібы абмінула іхнюю хатку. Вакол
нешта шумела-мітусілася, а яны—як жылі, так і жы-
вуць. Ня надта што ўцяміш у тым, што робіцца ва-
кол, калі Яўхіму трэба гойсаць па хутарох і засьцен-
ках—самагонкі шукаць. Яго жонка ведае толькі ха-
ту, поле сваё і той блакітны блін неба, які вісіць
над яе галавой. На парадкі ў хаце, на ўвесь нудны
аднастайны быт жыцця свайго Аўгіня мае адзін
адказ:

— Так трэба!

Жыцьцё Аўгіні было роўнымі шалямі, якія заўсёды стаялі на адным месцы і ня зыбаліся ў бакі.

А вакол жыцьцё новае біла сьвежай крыніцай. Постаці людзей выпрасталіся. Вочы новым блескам гарэлі. У голасе адчувалася цьвёрдасьць, пэўнасьць. У кожным руху відаць было, што ранейшы лапатнік адчувае сябе гаспадаром над сабою і над усім акружаючым. Кожны разумее вартасьць, сэнс і радасьць жыцьця ў нейкім надзвычайным імпэце працы—працы не паасобку, дзе адзін на аднаго глядзяць, як на ваўка, а працы агульнай, дзе кожная зьяўляецца адным з вялікай кроўнай сям'і-грамады.

Нават акружаючае: хаты, поле і лес у сваім старым выглядзе набылі новы змест, тварылі новыя настроі. Вялікі бунтар—грамада сарвала з прыроды луску папоўскай і вядзьмарскай забабоннасьці і страху. Усё апранулася ў сонечны блеск новых песень, новых разважаньняў і новых учынкаў. Прастор вабіў зусім іншымі казкамі—гэроічнымі казкамі барацьбы за лепшы лёс для людзей.

Паіншаму шарэлі імшалыя скрыні вясковых будынкаў, паіншаму зьвінела птушкамі даль палёў, паіншаму ківаў цёмназялёным шаломам лес, бо людзі іншымі вачыма на ўсё пазіралі, палаючымі сэрцамі атулялі-спавівалі ўсё навакол.

Сяляне зьбіраліся на сходы, абгаварвалі розныя свае справы: гарачыліся, злаваліся, разважалі, сумавалі, радаваліся.

Новыя словы нейкімі невядомымі птушкамі мітусіліся вакол: організацыя, коопэрацыя, выбары, уза-

емадапамога, трохполка, кoмсамол, хаты-чытальні, ліквідацыя няпісьменнасці і г. д., і г. д.

Аўгiнiя чула гэтыя словы не на сходзе, дзе iх ясна тлумачылі, а з трэціх або чацьвертых вуснаў, дзе кожны пасвойму перарабляў гэтыя словы, калечыў iх, перакручваў,—i словы ў вушох Аўгiнiі аддаваліся дзівоснымі незразумелымі водгаласкамі. Яны звiнелі, як нявідочны, але буйны град. Яны, словы гэтыя, блыталіся, як маток нiтак. Кожнае з гэтых слоў Аўгiнiя прадстаўляла нейкай жывой iстотай, надзвычайнай, нявідочнай да гэтага часу. Аўгiнiя адчувала нават як-бы асаблiвы пах гэтых слоў: пах кажуха з махоркай, зьмешанае з потам. Гэтыя словы складваліся часам i ў рыфму, як „гарнiзацыя“ (арганiзацыя), „капірацыя“; „лікадацыя“ (ліквідацыя) i г. д. Гэтым яны яшчэ больш цікавы былі, набывалі таемную сілу, вабілі да сябе, як каляровыя пацеркі.

Вось як прабiвалася рэвалюцыя ў сэрца Аўгiнiі праз той нявідочны паркан, якім яна агарадзілася ад новага жыцця.

Але аднаго разу здарылася нешта такое, што ўзварухнула роўнавагу жыцця Аўгiнiі. Гэта было ў нядзелю, у дзень аўгiнiіных бліноў.

Яўхім быў учора на сялянскім сходзе мо' ў першы раз за ўсе годы. Надзвычайны быў гэты сход: сяляне паставілі выдаць савецкай уладзе ўсіх самагоншчыкаў свайго сельсавету. Яўхіма гэта, што называецца, за жывое калупнула. Сягонья раніцай

ён абегав усю аколіцу і ніводнай пляшкі сівухі не дастаў—баяліся даць.

Па скрыпе дзвярэй, па адрывістым шлёпаньні лапцэй, па строга-адчайнаму выразу вачэй Яўхіма Аўгіня зразумела, што сягонья з яе мужыком нешта надзвычайнае чыніцца.

Жудасна ёй зрабілася ад таго, што Яўхім сягонья ўвашоў у хату бяз п'янеўкіх частушак-песень, бяз шорханья-хістанья і гусінага перавальваньня з боку на бок.

Неяк нязвычайна...

Спачатку Яўхім сеў на лаву і дзікім зрокам уткнуўся ў падлогу. Потым ён падняўся, пабляднеў і давай, як воўк, блыскаць вачыма, намацваць імі ўсе куткі, нібы адчуваючы там нейкага страшнага ворага, схаванага пад старымі бэбахамі.

Потым Яўхім утаропіў вочы ў жонку, якая задрыжала ад страху, як асінавы ліст.

У вачох і руках селяніна было нешта такое пэўнае, рашучае і халодна-рэзкае, нібы раптам знашоў таго, чаго ўсё жыццё сваё шукаў, нібы знашоў свайго заядлага ворага, якога во зараз зьнішчыць...

Твар Яўхіма крывёй наліўся, на ілбе, шыі выступілі жылы, нібы пляцёнкі кошыка: Яўхім пачаў біць вокны, пасуду, гаршчкі, перавярнуў начоўкі з рошчынай і рабіў страшны садом у хаце.

Аўгіня ня рухалася з месца, разявіла рот, як-бы паветра ёй не хапае, і вытарашчыла вочы...

Як на тлустага селядца, пасья ёмкай выпіўкі, Яўхім накінуўся на сваю жонку...

Пачаў яе бідзь...

Біў яе, як ніколі да гэтага часу. Валачыў па падлозе, ірваў за валасы, комкаў яе цела кулакамі з нейкім надзвычайным смакам, ажно пена выступіла на яго губах. Гэты смак чуўся ў яго „г-г-ээ!!!“, якое вырывалася хрыпла з яго грудзей пры кожным удары, нібы ў дравасека, які рупна сякерай працуе.

Першы мо' раз у сваім жыцці Аўгіня ня вытрымала—падняла громкае галошаньне-выцьцё.

Яўхім здзівіўся—ён ня прывык да такога адказу на свае пастаянныя бойкі, і спыніўся раптам. Размяк і асеў.

У страшным выглядзе жонка вырвалася, выскачыла з хаты.

За ёю, як звыкла, пабеглі кот і певень, якія ніколі не разлучаліся з ёю.

З прычытаньнямі і плачам ішла яна па вуліцы, ішла, перавальваючыся з нагі на нагу, пакалечаная, вымазаная, у брудзе, у парваных вопратках.

Не заўважала, як на яе суседзі здзіўлена паглядалі, ківалі галовамі; ня чула людзкіх запытаньняў: што? як? куды?

Сэрца Аўгіні кіпела, нібы вар у гаршчку. Думкі разгортваліся, мо' першы раз у жыцці, так моцна, так шырака, нібы тоўстая трубка кужалю, якая доўгімі гадамі ляжала на самым дне кубла, ляжала нявыбеленая, вось толькі цяпер яе раскручваюць-раскладваюць на гумне пад сонцам.

Так Аўгіня ў думках сваіх разгортвала цяпер усё сваё жыццё. І першы раз ёй так крыўдна зра-

білася на мужа, на сваю вечную пакорлівасьць, на сваю цемнату...

Першы раз у жыцьці яе вечнае „так трэба“ зьмянілася на „так ня трэба“.

Аўгіня йшла ўсё шпарчэй і шпарчэй. У хаце за ўсе свае гады яна адвыкла думаць, была як нейкая няжывая рэч, прыстасаваная да печы, як вілачнік ці качарга, а тут, пры хадзьбе ў надзвычайным настроі, адчуваючы боль ва ўсім целе, думкі яе рваліся, нібы новы рой пчол з старога вульля, які шукае сабе новага месца.

Тут Аўгіня прыпомніла тыя незразумелыя словы, якія чула за апошнія гады рэволюцыі.

Гэтыя словы мігнулі ёй цяпер, як раптоўныя праменьні ў вочы. Словы гэтыя, таемныя і вабныя, нібы цапамі малацілі па яе сэрцы. Яна аж вочы зажмурыла і давай махінальна шаптаць гэтыя словы і пільна прыслухоўвацца да іх.

Аўгіня пакіравалася раптам у тое страшнае месца, скуль расьсейваліся гэтыя словы, „дзе чорту душу прадаюць“, як гаварыў часта [поп,—у хату-чытальню...

У гэтай вёсцы хата-чытальня была тым месцам, дзе зьбіраліся людзі на сходы, дзе чыталіся газэты, дзе „валаводзіў“ комсамол, куды прыяжджалі „ратары“ (оратары) з гораду, якія (як Аўгіні казалі суседкі) гаварылі баечна-пекна аб розных простых сялянскіх справах. Словам, хата-чытальня была тым месцам, дзе можна гаварыць аб усім, нават аб сваіх крыўдах...

Крыўд у сэрцы Аўгіні было шмат, перапоўнілі яе грудзі, як той званец, які збожжа глушыць на полі: першым чынам, крыўда на „бога“, які даў ёй такі горкі лёс (так тады думала Аўгіня); потым крыўда на мужа, што вечна здзекваўся над ёю; пасля на самаё сябе, што дагэтуль маўчала; у канцы — на „ўвесь сьвет“ (вёска і аколiцы) за тое, што не бараніў яе, што адносіўся да яе нібы-та няўважліва.

Вострым крэменем гэта крыўда драпала яе горла, гарачай жыжай па жылах расьцякалася, замыкала вусны жалезным замком, выціскала мутную расу з вачэй...

Вочы Аўгіні нібы дымам закурыліся. Яна была ў нейкім сьне на яве. Кожнае сваё пачуцьцё, думку Аўгіня павінна была бачыць, ашчупваць — іначай гэта ёй было няясна. Такім чынам бачыла яна гэту крыўду...

Аб крыўдзе Аўгіня шмат цікавых старасьвецкіх песень ведала, у якіх крыўда адмалёвана, як жывая, з галавы да ног...

Во, цяпер яна, крыўда, скаліць зубы вострыя з-пад гнілога, абросшага сьлізкімі губкамі, плоту. Во, сіняй, кагцістай рукою кліча Аўгiню. Во, урэпілася за яе лапці і не дае ісьці. Во, хрыпла гавора да Аўгіні:

— А чаму-ж ты да гэтага часу са мною не ваявала? Я-ж заўсёды была з табою — пры блінох у хаце, пры жніве на полі. Чаму не ваявала?

— Бо была сьляпая і дурная! — адказвае Аўгіня на свае ўласныя думкі.

Аўгіня пры гэтым першы раз у жыцці сьціскае рукі ў кулак і з пагрозай махае імі перад сабою.

— А цяпер чуеш мяне?

— Чую, чую ў болі сваім,—адказвае Аўгіня зноў на свае думкі.—Чую, што тут (яна ўжо падышла да хаты-чытальні) зьнімуць луску цемнаты з маіх вачэй.

Аўгіня адчыніла дзьверы і бокам усунулася ў хату-чытальню.

— Людцы добрыя, ратуйце!—крыкнула Аўгіня. Шмат моладзі было ў пакоі. Перад Аўгіняй замітусіліся маладыя твары, гарачыя вочы.

Усе з здзіўленьнем кінуліся да яе.

— Якое няшчасьце? Што здарылася?

Розныя думкі, якія нядаўна жывымі ластаўкамі кружыліся ў галаве няшчаснай кабеты, цяпер заблыталіся, і яна не магла зьвязацца апавадаць пра сваё гора.

Але людзі добра зразумелі, уцямілі, у чым рэч.

Галоўным чынам супакоілі цётку Аўгіню комсамолкі. Так лагодна з ёй гаварылі, так шчыра-ласкава на яе глядзелі, пранікаліся яе горам, ажно яе абдало нейкім надзвычайна-прыемным цяплом, і ўвесь боль яе сьціх, прытаіўся...

* * *

Нібы ў казцы цудоўнай, перад Аўгіняй разгарнулася новае, цікавае жыццё.

Папершае, яе муж Яўхім пачаў менш піць і зусім перастаў біць яе, узяўся за наладжаньне сваёй

гаспадаркі. Падругое, Аўгіня, як ні дзіўна, пачала вучыцца пісаць і чытаць.

Пальцы яе былі пакрыўлены, як сукі, у мазалёх, пасмаленыя ў печы, патрэсканыя ад працы. Аўгінінае жыццё можна было чытаць па яе руках—найлепшы жыццёпіс працоўных людзей. У руках відаць была ўся душа вясковай гаротнай кабеціны.

Гэтыя рукі болей усяго вызначаліся, калі ў школе граматы для дарослых яны месца сабе не знаходзілі на белай, як сьнег, паперы. Дрыжэлі рукі ад шастаньня паперы маленькімі дрыгаткамі і як-бы сароміліся, лезьлі часта пад стол, каб іх папера ня бачыла.

Гэтыя рукі, якія так спрытна ўвіваліся пры самай цяжкай сялянскай працы, тут страцілі сваю пэўнасьць і сілу. Пальцы ня складваліся добра, каб ручку трымаць; ручка здавалася Аўгініным пальцам стопудовай булавою.

Здавалася Аўгіні, што нічога на сьвеце няма мудрэйшага, як выводзіць атрамантам просьценькія палачкі на паперы—вось такія рысачкі, як на аўсяным коласе... (Гэта здавалася тэй кабеціне, якая, апрача майстраваньня бліноў, яшчэ ўмела ткаць найпякнейшыя паяскі, з самымі хітра-мудрымі ўзорамі: з грабелькамі, падкоўкамі, васількамі. Яна славілася гэтым на ўсю аколіцу). Ёй здавалася, што малюнкi вывадзіць куды лягчэй і жывей, чым простыя палачкі ставіць. Вось яна малюнкамі цэлую кнігу напісала-б...

Аўгiнiя пацела над лiтарамi. Аркуш паперы здаваўся ёй вялiзарным жытнiм полем, якога яна ня здолее зжаць. Але гэта было толькi першымi днямi, Пасьля яна звыклася i навучылася так-сяк пiсаць i чытаць.

У хату-чытальню Аўгiнiя прыходзiла штодня. Наслухалася шмат цiкавых рэчаў. Выступала на сходах з гутаркамі-прамовамі, i зусiм iншым чалавекам зрабiлася.

Думкi яе выходзiлі наўзверх яскравымi, ядранымi словамі, як тая рунь, што вiдавочна ў цяплынi вылазiць на сьвет з чорных грудзей тлустай глебы. Ранейшая маўклiвасьць павялiчвала запас яе думак i слоў. Яе талент да блiноў i паяскоў i наогул да сялянскай працы пералiўся цяпер у яе новую грамадзкую працу. А разам з гэтым яна ня менш, чым раней, працавала i ў хаце.

Аўгiнiя набыла да сябе павагi ня толькi ў роднай вёсцы, але ва ўсiм сельсавеце. Калi хто з бяднячак была чым пакрыўджана—iшла за парадаў да Аўгiнi. Дзе ладзяцца чырвоныя хрэсьбiны ці вяселье—там Аўгiнi рэй вядзе. Трэба сказаць, што набожнай яна нiколі ня была. Нiводнай папоўскай малiтвы ня ведала. Аўгiнiя выкрывала самагоншчыкаў—iх лiчыла сваiмi заядлымi ворагамi, знахароў лаяла i будзiла цёмных, як яна раней, сялянск да лепшага жыцьця.

Аўгiнiя як-бы нанова на сьвет нарадзiлася, яе заўсёды выбiралi дэлегаткай на зьезды кабет-пра-

цаўніц. На зьездах яна вельмі трапна ўмела гаварыць аб гаротным жыцьці сялянск на вёсцы.

Соткі вясковых хустак мітусіліся перад яе вачыма, лавілі кожнае яе слова, і сэрцы ўсіх дэлегатак біліся ў тахт з яе сэрцам. Паводлуг яе прамоў, заўсёды вынасіліся практычныя рэзолюцыі аб арганізацыі і працы кабет на вёсцы.

Шмат такіх Аўгінь бывала на зьездах, і Аўгіня там бачыла сваю праўдзівую сям'ю.

У ваколіцы ўсе звалі Аўгіню „дэлегаткай“ і шмат аб ёй гаварылі, калі ў часопісі пабачылі яе портрэт.

Яе новае жыцьцё, цікавая праца зьнялі з яе твару вечны выраз плачу: вочы былі спакойныя, задумленыя і смелыя, зморшчыны згладзіліся. Відаць было, што Аўгіня добра разумее, што яна адна з тых тысяч і мільёнаў, якія будуюць новае сьветлае жыцьцё для ўсіх працоўных.

У Г Л У Ш Ы

— Р р-рып-хрып. Р-р-рып-хрып.

Гэта выводзяць лірніцкі сьпеў нямазанья сялянскія калёсы.

Комсамалец Грышка, седзячы на возе, муштруе свае вушы, каб не кародзіліся ад дзікага рыпаньня калёс.

Фурман, селянін гадоў пад шэсьцьдзесят, у парванай салдацкай шынэлі, падпяразанай саматканым поясам, трымае ў руках лейцы і шчыра цмокае каню. Цмокае смачна, нібы смокча кавалак цукру.

Селянін увесь пранікнуты ўвагай да свайго коніка. Ні на хвіліну ня спускае з калматай закарузлай жывёліны свае выцьвіўшыя вочы.

То сукаватым пугаўём збрую падыме ўверх; то на конскія капыты кіне гаспадарчы ўзрок; то выскачыць спрытна з калёс, каб аброць паправіць і пры гэтым яшчэ ўсуне каравую руку пад хамут—памацаць, ці скацінка не спацела.

Ні на хвіліну селянін не перастае гутарыць з сваёй „воўкарэзінай“.

Нуканьні і тпруканьні,— пераблытанья з сьмешнымі лаянкамі,—сыпяцца, як буйны гарох, з вуснаў гаспадара.

Моцна любіць селянін свайго неразлучнага друга-коніка...

Спачатку стары ніякай увагі не зварочвае на Грышку. Але, ад'ехаўшы некалькі вёрст, пачынае гутарку, у якой зноў-жа адна толькі гаспадарчая руплівасьць аб сваім „самалёце“—кані і калёсах:

— Жартачкі, фунт мазі каштуе пятнаццаць мільёнаў. Не набярэшы грошай. Як толькі грыбы паказваюцца ў нас, я імі калёсы шмарую. Казьлякі і масьялякі ня горш вашай мазі гарадзкой.

Пры гэтым селянін надзвычайна выразна натуе апошнія словы. Гэтым ён хоча збавіць фанабэрыі ў Грышкі. Ён глядзіць на Грышку, як на фабрыканта мазі, якога ён, вясковы гаспадар, зьбівае з ног сваімі грыбамі.

Селянін адным вокам касурыцца на Грышку.

— Дык ты едзеш, хлопча, у нашу вёску—у Сьвяты Камень, значыцца.

— Але, дзядзька, еду ў вашу вёску. Там у мяне сябар ёсьць—Антось Ліпчонак.

— Гэта той Ліпчонак, што бадзяўся па Расіі некалькі гадоў і на тым тыдні да хаты вярнуўся?

— Той самы,—пацьвярдзіў Грышка.

— Ага. Вось яно што!—сьпявучым галаском зацягнуў селянін. Дык і ты з тэй хэўры, што Ліпчонак. І ты лаеш бацюшку і хочаш, каб нейкія хаты-чытальні паадчыняць па вёсках. Да антыхрыста Антона едзеш. А-г-г-га! Вось нечысьць..

„Нячыстай сілы“ селянін пабайваецца. Аб ёй усё жыцьцё бубняць яму ў вушы папы. Шмат грошай,

збожжа, сала і палатна каштуе яму вера ў забабны.
А раз дорага плаціш, дык хочаш-ня-хочаш, а вер!

Лепшага аргуманту стары селянін ня мае ў сваёй
веры, як толькі тое, што яна яму дорага каштуе.

Селянін паглядае на комсамольца так падазрона
нібы бачыць у яго рогі на ілбе і закручаны хвост,
ззаду.

„Мёйца, сына і сьвятога духа, аман!“—бармоча
ён набожна.

Пасьля такіх абараніцельных слоў ён супакой-
ваецца і лагадней пазірае на комсамольца.

Грышка маўчыць. Глядзіць у даль дарогі.

Едуць ужо некалькі гадзін.

Абапал камяністай дарогі пераліваюцца ў розныя
колеры палосы сялянскіх шнуроў. Хаткі выглядаюць
вялізарнымі гнёздамі, а дрэвы і гайкі на далёкіх
узгорках вабяць да сябе ў цянёк...

Сонца пячэ ў твар, у плечы.

І неяк усё гарадзкае, шумлівае: сходы, лекцыі
і рознага гатунку праца, адплывае ад Грышкі ўдаль,
як даўно мінулае, як лёгкі ўспамін.

Комсамольская бадзёрасць і задор забаюкваюцца
ў калысцы глухой беларускай дарогі паміж стара-
даўнімі дуплаватымі дубамі...

Ад маруднай язды на Грышку нападае дрымота.
Не памагаюць і комсамольскія вясёлыя частушкі,
якімі ён сябе падбадрывае час-ад-часу.

З кожнай вярстой, з кожнай міляю цяжар адзі-
ноты і нудзгі расьце. А калі позна вечарам ён
прыехаў у вёску Сьвяты Камень,—яму здавалася,

што прыехаў у нейкае зачарованае месца сталет-
няга мінулага...

Вёска Сьвяты Камень сваімі разваленымі старымі
хаткамі, абросшай мохам капліцай, старасьвецкай
сялянскай вопраткай, старадаўняй заўныўнай песь-
няй малявала застыўшы кут крывічоў тых часоў,
калі яшчэ маліліся пню, або каменю.

* * *

Антон Ліпчонак вельмі абрадваўся прыезду таварыша з гораду. Ён з ім моцна сябраваўся ў Менску ў працягу трох год.

Успамінаюць разам Комсамольскую вуліцу, сходы, газэты, карнавалы, муштры і ўсё тое цікавае і вясёлае, што ўжо ўвашло ў бытавыя рысы комсамольца.

Усё іхняе ляпейшае тут, у глушы, здаецца ім, знаходзіцца недзе на Марсе, а не за якія семдзесят вёрст адгэтуль.

— Няма тут з кім працаваць, — скардзіцца Ліпчонак, — няма ніводнага грамадскага чалавека. Вёска агорнута цьмою, і я за два тыдні нічога не паспеў зрабіць, апрача толькі таго, што мяне называюць „антыхрыстам“.

— Да селяніна трэба падступіцца з антырэлігійнай прапагандай вельмі асьцярожна і далікатна. Ты, Антось, сваёй гарачнасьцю тут, мабыць, шмат напсаваў, — прабіраў Грышка свайго сябра.

Увечары комсамольцы з цэлай грамадой вясковых выбіраюцца на начлег.

Пахучым сокам апырскана летняяя ноч. Аксамітным вэльмам у залатых незабудках выглядае зорачнае неба.

Вогнішча начлежнікаў красуецца на пяшчыстым узгорку над абрывістым берагам рэчкі, адбіваючы ў вадзе свае чырвоныя драконаўскія языкі.

Над застыўшай люстрай вады ціха лунаюць дзікія качкі, кідаюцца, як аграмадныя клёцкі, у шопатны аір. Над галовамі начлежнікаў торхаюцца кажаны. Калі-ні-калі крадзецца з лесу стогн-сьмех савы...

Воддаль, на другім беразе рэчкі, вызначаюцца цені вясковых будынкаў. Яны напамінаюць вялікую грамаду чорных фігур папоў і шаптуноў. Тыя забабоны і казкі, якімі кожны беларускі куток аплецены ў працягу вякоў, абросшы, нібы курган мохам, цяпер вылазяць наверх. Уночы яны накіроўваюць людзей на тое, каб у іх верылі.

Забабон носіцца на скрыдлах таемна-ціхіх кажаной. Яго чуеш у гуках савы, у шэптах начных палёў...

Па кучаравым лесе лунаюць казкі аб страшных багатырох-асілках, аб дыванох-самалётах, аб жарптухах, аб чараўнікох, якія за ноч заворвалі і засявалі поле ў дзесяткі вёрст. Ці бачаць вяскоўцы, што казкі, у якіх выказваліся затоеныя імкненні сялян, цяпер пранікаюць у жыцьцё. Адважны багатыр-асілак—увесь працоўны люд, які вызваліўся з-пад ярма паноў. Самалёт, электрыка, трактар—вось усе мары сялян, выказаныя ў казках, якія цяпер патрохі спраўджаюцца ў звычайным жыцьці.

Начлежнікі сьпяць пад цёплымі кажухамі. Заснуў і Антон Ліпчонак. Ня сьпіць толькі Грышка, які з няпрывычкі ня можа заснуць. Таксама ня сьпіць адзін высокі селянін, гадоў пад сорок.

Селянін кідае сухія галіны на вогнішча і памалу, уважліва пераварачвае абсмаленным кіем бульбу, якая пяэцца ў гарачым прыску.

Водблеск агню разьлівае розныя колеры на васкова-бледны твар селяніна. Апушчаныя ўніз, пакітайску, вусы вызначаюцца на яго твары, як пара чорных стужак. Упаўшыя карыя вочы праз меру блішчаць вялікімі зрэнкамі. У іх захованы шматгадовы таемны здзіў старой пушчы і іронічная ўсьмешка над усім новым. Селянін увесь у мінулым, вырваны з сівізны старых вякоў.

Як старадаўны жрэц пры набажэнстве перад богам агнём, выглядае селянін.

Недалёка шушукаецца на розныя лады лес, вабіць і пагражае...

Працягла і сумна завылі ваўкі з далёкай пасекі і хутка змоўклі, толькі далі аб сабе знаць.

Селянін пачаў пільна прыслухоўвацца.

— Зноў ваўкалакi, — бурчыць ён з-пад чорных вусоў, зноў...

— Якія ваўкалакi, што ты? — пытаецца Грышка.

— Каб я здох, калі гэта няпраўда, — прысягнуўся селянін. — Ёх шмат у нашай аколiцы.

Яго голас грубы, надтрэснуты і хрыплы, як стары звон. Яго орыгінальная кляцьба вельмі пасуе да дэкарацыі беларускай летняй ночы.

— Няпраўда!—засьмяяўся Грышка.

— Ты ня верыш?! Эх, малакасос!

Селянін мерыць Грышку з ног да галавы кплівымі вачыма. Іронічная ўсьмешка ня зыходзіць з яго твару. Усё цела яго застыўшае, нярухомае.

— Ды ня толькі ваўкалакі, але й дамавікі водзяцца ў нас.

У селяніна ў вачох—страх.

— Вунь, штоноч у маладой удавы Аўгіні дамавік хату суздром пераварачвае, а ў нашай капліцы старыя абразы золатам зноў заблішчэлі. Каб я здох, калі гэта няпраўда! Народ валіць да ўдавы Аўгініні в усёй аколіцы і дзівіцца на цуд. А сьвяты камень бачыў?

Селянін строга паказвае рукой у бок капліцы.

— Каб я здох, калі гэта няпраўда! Даўным-даўно, як людзі яшчэ ня былі такімі грэшнымі, як цяпер, сьвятая Марыя вандравала па нашых палёх. Усюды засталіся яе сьляды. У нашай вёсцы яна таксама была. На вялікім камені каля крыніцы,—вунь там (селянін паказвае ў бок капліцы) засталіся сьляды яе босых ног. Там яна калісьці стаяла. Каб я здох, калі гэта няпраўда!

Селянін гаворыць з такой пэўнасьцю, што Грышка павінен маўчаць. Ніякія довады не памогуць. Селянін на мінутку змаўкае, пераварачвае бульбу кіём, каб лепей пяклася.

У вёсцы пераклікаюцца голасна пёўні. Коні на лузе храпяць, бразгаючы жалезнымі путамі. Прыдушаным голасам брэша на блізкім гумне сабака.

У рэчцы вадзянікі люлькі кураць, пускаюць дым угару. Гэта—туман.

— Дык ты ня верыш? Эх!

Селянін махнуў рукой.

— Сьвяты камень ведаюць усе аколічныя вёскі. Дзеля яго і вёска наша завецца „Сьвяты Камень“. Пры камені пастаянна б'е крыніца сьвятой вады. Вада памагае ад розных хвароб: сьляпы вочы вымые—відушчым зробіцца; кульгавы нагу вытра крынічнай вадой—нага выздаравее; хворы нап'ецца гэтай вады—здоровым робіцца. Гэта, хлопец, усім вядома!

Вынырнуў з-пад сівой хмары чырвоны месяц. Ён аблівае фосфарным сьветам усё навакол. Капліца выдзяляецца вельмі ярка, як постаць чорнага забабону.

— Вунь, бачыш,—там сьвяты камень, якраз заўтра кірмаш пры ім. Людзі прыяжджаюць з усёй аколіцы лячыцца. Прыносяць шмат ахвяр—палатном, салам, збожжам і грашмі. Цэлы дзень ідзе тут гандаль.

— І самагонку п'юць?—запытаўся Грышка.

— Чаму-ж ня выпіць? У нас і бацюшка п'е. Ну дык што. З радасьці чаму ня выпіць? Бацюшка жыве гэтымі ахвярамі цэлы год.

Грышка захікікаў.

— Ты ня сьмейся, малакасос, каб я здох, калі гэта няпраўда!

— Гэта праўда, што папу ад вашай дурнаты добрае жыцьцё...

Селянін злосна бліснуў вачыма на Грышку. Вусы яго закраталіся.

— Заўсёды перад кірмашом штогод у чэсьць маці Марыі бывае яшчэ адзін цуд: за год сьвятыя сьляды абрастаюць мохам. А ў ноч перад кірмашом зьяўляецца ў белых вопратках матка боска, стаіць з поўгадзіны на камені, і сьляды робяцца чысьцю-сенькія, сьвятусенькія. Усе нашыя бачылі. Толькі баяцца нечага блізка падыходзіць. Каб я здох, калі гэта няпраўда!

Вогнішча пачало тлець. Ноч зрабілася вельмі сьветлай пасья поўначы. Надзвычайнай пахучасьцю аддавала празрыстае паветра, затуленае месячнай павуцінай. Кружылася галава, як ад хмелю.

Зрабілася надзвычайна ціха.

Грышка так-сяк сагрэўся пад сялянскім кажухом і пачаў драмаць.

Селянін змоўк. Перакідвае з рукі ў руку гарачую бульбу.

Раптам бульба выпадае з яго рук. Яны ў яго павісьлі, як чужыя, і ён пачыняе пільна ўглядацца ў бок каплічкі—у бок „сьвятога каменя“.

З боку цёмнай грамадзіны-капліцы падсоўваецца белая здань. Ціха йдзе гэта таемная фігура, як-бы плыве. Пры месцы, дзе знаходзіцца „сьвяты камень“, здань прыпынілася.

— О, маці божа!.. вось яна!—стогне селянін і кідаецца на калені.

Грышка ўскочыў на ногі й давай азірацца. Угледзеўшы белую здань, ён падбег да кладкі, ціха пра-

браўся на другі бераг рэчкі і, асьцярожна тулячыся каля платоў, ідзе к белай здані...

Чым бліжэй ён падыходзіць да капліцы, тым ясьней вызначаецца кабечая фігура ў белым.

Сэрца Грышкі калоціцца моцна.

— Хто тут ладзіць такія фокусы?

Ён падыходзіць зусім блізка. Кабета сядзіць на „сьвятым камені“, нажом скрыбае „сьляды божай маці“.

Кабета так занята работай, што і не агледзелася, як Грышка яе цапнуў за руку.

Нож вываліўся з яе рук, і яна са сполаху крыкнула.

Хутка напоўнілася шумам уся вёска. Людзі з усіх хат беглі, як на пажар.

Грышка вёў сярод вуліцы за руку плачучую ўдаву Аўгіню, якая прысягалася, што яна нявінавата.

Гэта поп яе навучаў рабіць цуды ў сваёй хаце ды ачышчаць перад кірмашом „сьвятыя сьляды“ на камені.

Назаўтра сяляне склікалі сход. Забралі капліцу пад хату-чытальню, а ўдаву з папом арыштавалі і адправілі ў воліспалком.

Г А Л І Ф Э

Яны былі шырачэзныя, агромністыя. Яны расхадзіліся з абедзвюх ног направа і налева ў бязбрэжжа, у бяскрай, як два вялікія акіяны.

У такім галіфэ чалавек выглядаў ужо не чалавекам, а нейкім драбнюткам дадаткам да сваіх дзіўных ярка-сініх штаноў.

Галіфэ ён лічыў сваёй найвялікшай гордасцю, сваёй перамогай на фронце новага быту.

Ён іх песьціў, няньчыў. Пылінкі на іх ня было, бо ён цёнгля іх чысьціў. Плюне на руку—і давай шараваць, гладзіць сваё галіфэ, каб гэтыя вялізныя торбы былі пульхлыя, бліскучыя, каб яны тапоршчыліся грозна ў бакі на страх ворагам.

Ён іх даглядаў, як добры машыністы глядзіць за сваёй машынай, як шчыры кіраўнік дзяржавай клапаціцца аб дабрабыце свайго краю.

Сам чалавек—нішто, ніякай значнасьці ня мае. Ён увесь—у сваіх галіфэ. Усе заўважаюць не яго, а галіфэ.

Гэта яму вельмі падабаецца.

А калі людзі зварачваюць увагу на яго штаны, калі дзіваюцца, прыцягваюцца да іх, як да нейкага магніту, або адшарахваюцца, як ад страшных наса-

рогаў,—тады чалавек, ўладар гэтых галіфэ, дажодзіць да найвышэйшага пункту сваёй асалоды, гордасьці і шчасьця.

Ён дабрадушна ўсьміхаецца, глядзіць зьверху ўніз на таго чалавека, як на нейкую нікчэмнасьць. Ды сапраўды, што значаць усе перад ім—перад яго галіфэ.

У сельсавеце, дзе ён сакратаром, ён не сядзіць на месцы, бо ад гэтага галіфэ псуюцца. Ён болей усяго стаіць над сталом і скрыпіць пяром на паперках.

Сяляне, праўда, шэпчуцца, нібы яго галіфэ—тое самае, што папоўскія рукавы,—надта шмат убіраюць у сябе чужой працы... Але што зробіш? Да яго ня прыступішся, да яго ня прырвешся, ён сыпіць на ўсіх такімі закавырыстымі слаўцамі, што аж страх бярэ. Ён так абставіў сябе портрэтамі вялікіх дзеячоў рэволюцыі, што ўжо нічога з ім ня зробіш—абарона!

Селявін зірне на галіфэ, на яго самога, на ўсё, што вакол абстаўлена, пачуе яго грымотны голас, якім страляе, нібы кулямётам—і супакоіцца.

А калі бывае хто з сялян, які ня хоча й ня можа супакойвацца, бо крыўда ўжо праз меру вялікая,—тады ў чалавека ў галіфэ ёсьць вельмі добры спосаб супакоеньня. Ён скажа адно толькі слова—і чалавек зараз-жа робіцца ніжэй травы, цішэй вады.

Слова гэта моцнае:

— Контр-р-рэволюцыя!

Чалавек у галіфэ так налаўчыўся казаць гэта слова, як лепей ня трэба. Відаць, у хаце сваёй добра напрактыкаваўся, нарэпэтыраваўся.

Так, мабыць, вялікі мастак Шаляпін не практыкуецца перад сваімі выступленьнямі на сцэне.

Ды і што мастацтва найвялікшых артыстых перад мастацтвам чалавека ў галіфэ!

Як прыдзе да яго селянін з нейкай крыўдай: блытаніна ў дзесяцінах на выплату падатку, нераз'бярыха ў дзяльбе сенакосу, валакіта з дакумантам або што-кольвечы іншае, калі селянін праз меру прыстане да яго з сваёй справай, пробуюе трымацца з ім за панібрата, ня зьверне належнай увагі на яго галіфэ,—тады пачуеш ад сакратара адно толькі слова:

— Контр-р-рэволюцыя!

Твар у яго пры гэтым выглядае бязбожна-рэволюцыйным. Галіфэ тапоршчацца-хваляюцца, і ў тоне яго выкрыку адчуваецца нешта гордае і прыкрае, як-бы во-во накрыў селяніна на злым учынку.

Вельмі памайстэрску пераліваецца яго голас пры літары „р“ у гэтым страшным слове. Гэта ядраная літара як-бы дробіцца на кавалкі, а кожны кавалак расьце ў цэлую гару. „р“ пераліваецца ў рэзкія трэлі, як-бы пілою рэжа чалавека. Выходзіць „р-р-р-р“. Цэлая тысяча „р“.

Гэтае слова прыбівае любога селяніна, як град прыбівае збожжа на полі.

Селянін у гэту-ж хвіліну пачынае думаць аб сабе, што ён сапраўды нейкі контр-рэволюцыянэр, нейкі праступнік перад савецкай уладай.

Селянін пачынае ў думках сваіх спавядацца:

А што я такое ўчыніў кепскае?

Селянін пачынае ў памяці перагортваць, пералістваць кнігу свайго быцця... А можа там ёсьць нейкія чорныя пляміны, а можа там ёсьць... Ды хто яго, нарэшце, ведае, што там можа быць пры яго няпісьменнасці. Можа сапраўды нейкая контр-рэвалюцыя... Пісьменны ў галіфэ пэўна лепш ведае...

Селянін пачынае баяцца самога сябе, нібы ў ім дзесьці захована нейкая страшная пошасць, ад якой ніяк не адкараскаешся. А пошасць гэтая і ёсьць тая „контр-рэвалюцыя“, якую так краснамоўна і кемна выцягнуў цяпер наверх чалавек пісьменны, у галіфэ, выцягнуў, як падшывальца з чужога саду.

Селянін апускае галаву, як асуджаны на сьмерць, — во ён стаіць перад карай. Зараз канец усяму. Ён пахлахіва таропіць вочы ў падлогу, углыбляецца ў сябе, як-бы ўспамінае нешта падобнае да сёнешняга выпадку, але што здарылася шмат гадоў таму назад.

Гэта было ў часы рэвалюцыі 1905 году. Прыходзілі з гораду „забастоўшчыкі“ ў іхную вёску, гаварылі вельмі горача й проста пра слабоду. Панскія маёнткі гарэлі вакол. А ён з цэлай кампаніяй сялян таксама наладзіў „бунт“ — пашлі грамадсёй у панскі лес лыкі дзёрці. Назапасалі лык на цэлы год. Праўда, казакі царскія пасыла іхнія скуру дзёрлі на лыкі. Яго самога тады называлі „бунтоўшчыкам“, „сыцылістым“. Чалавек у бліскучых гузіках гіркаў на яго, крычаў і круціў вусамі, круціў зграбна.

Вось крык таго царскага гарадавога напамінаў яму голас гэтага чалавека ў галіфэ... Той самы тон, тая самая заліхвацкасць.

Праўда, у чалавека ў галіфэ няма вусоў, няма тых характэрных „бравых“, пашмальцаваных вусоў царскага тоўстамордага гарадавіка.

Але... Селянін скосу пазірае на сакратара ў галіфэ. Здаецца яму, што той круціць выабражаемыя вусы, забыўся і круціць выгаленае месца над губамі. А там, дзе павінны былі быць вусы, тырчыць густая шчаціна, нібы іржанё на асеньнім полі...

Селянін, як яму ні цяжка на душы, хоць ён вельмі зьбянтэжаны,—але пачынае ўсьміхацца.

Чалавек у галіфэ, які ўвесь час пільна пазірае за сваёй ахвярай, гэта заўважвае.

— Выхадзі адгэтуль, контр-р-рэвалюцыянэр!— крычыць ён грывотным голасам,—а то ў халодную пасаджу!!!

Селянін соваецца задам да дзвярэй і шэпча завяўшымі вуснамі:

— Па-па-паночак...

Чалавек у галіфэ глядзіць на яго з пагардай. Вочы злосныя, крывёй налітыя. На ілбе выступілі жылы, раздуліся ў сінія пугі. Гнеўна пачынае хадзіць па пакоі. Галіфэ шастаюць, як кавальскія мяхі. У вачох мятусіцца. Сакратару здаецца, што на яго плячоў яшчэ блішчаць тыя залатыя пагоны, якія аздаблялі яго колькі гадоў таму назад. А ў вушоў зввініць водгалас яго ўласнага слова:

— „Контр-р-рэвалюцыя“!

1925

Т Р Ы К Р Ы Ж Ы К І

Гэта былі ня звычайныя „святыя“ крыжы, якія мы бачым на могілках або ў царкве, ці на абразох.

Гэта былі тры маленькія, нязграбныя крыжыкі, пісаныя на паперы мазалістай, каравай рукой Янкі Гарбача.

Тры палачкі ўдоўж і тры ўпапярок.

Янка Гарбач так заўсёды падпісваецца.

Тры крыжыкі складаюць усю яго пісьменнасць і навуку.

Такія яго крыжыкі добра ведала даўнейшая воласьць.

Такія крыжыкі ставіць ён на паперках і ў цяперашнім сельсавеце.

І, здаецца, крыжыкі гэтакія самыя, як і ў іншых няпісьменных сялян, але Янка іх заўсёды пазнае хоць паміж соткі такіх-жа, напісаных не яго рукой.

Ён іх пазнае так, як пазнае сваю касу, пугу ці свой воз паміж іншымі такімі-ж прыладамі гаспадаркі.

Ён іх пазнае так, як чалавек пазнае сваю авечку ў вялікім стадзе чужых авечак альбо бабу сваю на кірмашы сярод вялікай грамады баб у такіх-жа, як у яго жонкі, хустках.

А на першы погляд здаецца, што ніякай розьніцы няма паміж крыжыкамі Янкі Гарбача і такімі-ж грамзоламі іншых няпісьменных сялян.

Але гэта толькі здаецца.

Янка Гарбач ведае свае крыжыкі, як сваё імя. Шмат поту яны яму каштуюць кожны раз, як прыходзіцца яму падпісвацца.

Янка сапе сабе ў бараду, вочы пільна наставіць у паперу, цэліцца доўга-доўга і пачынае выводзіць крыжыкі, нібы будыніну будзе.

Як сахою па ральлі, водзіць ён пяром на паперы. Доўга майструе, пакуль стануць крыжыкі ў радочку — адзін за адным, як жывюханькія. Нібы тры камарыкі, адзін меншы за другога.

Янка ўкладае ў гэту пісаніну ўсю сваю кемнасьць, усю істоту, усе думкі і настроі, якімі ён перапоўнены ў той час.

Праўда, кожны раз крыжыкі выходзяць у яго панаінакшаму, у залежнасьці ад яго настрою, але ён іх ведае. Таўшчыня і даўжыня палачак гэтых крыжыкаў заўсёды напамінаюць яму аб тым, пры якіх варунках ён іх пісаў, калі пісаў, што тады думаў, ці ён быў тады вясёлы ці смутны.

Гэта ўсё Янка пазнае па крыжыках, паводлуг іх ліній, паводлуг таёмных прыкмет, вядомых толькі яму.

Пісьменныя людзі ставяць пры гэтых крыжыках яго імя і прозьвішча. Так даецца тлумачэньне да іх, каб у канцэлярыі ведалі, што гэтыя крыжыкі азначаюць „Янка Гарбач“.

Янка вельмі гардзіцца тлумачэньнем пісьменных: жартачкі—ён так мудра піша, што тлумачэньне па-трабуецца. У Янкі тады зьяўляецца на твары выраз надзвычайна вучонага чалавека...

Янка Гарбач бывае на ўсіх сходах, усюды выступае з прамовамі і на ўсіх рэзолюцыях—аб коопэратыве, аб школе, аб пераходзе на шматполье—мі-тусяцца яго тры крыжыкі.

Ставіць свой подпіс крыжыкамі для яго хоць і цяжкая праца, але ён гэта вельмі любіць. Вугалем на сьцяне іх крэмае, зімой па сьнезе кійком малюе. А калі часам задумаецца, дык пальцам перад сабой у паветры іх пачынае выводзіць, нібы па ўспацеў-шай шыбіне.

* * *

— Кінь, нарэшце, свой магільнік!—казаў аднаго разу настаўнік іхняй вёскі Янку Гарбачу.

— Які магільнік?!—здзівіўся Янка і выставіў на настаўніка пару вострых, як цьвікі, вачэй.

— Свае тры крыжыкі,—лёгка ўсьміхнуўшыся, мяккім голасам, вытлумачыў настаўнік.

— Як тры крыжыкі?! Мой подпіс?!

Янка так аслупянеў, нібы настаўнік казаў яму, каб ён нажом адрэзаў свой нос і кінуў у сьметнік.

Пры гэтым ён у паветры напісаў пальцам тры крыжыкі.

— Цяпер усе павінны ўмець пісаць і чытаць,—вёў далей сваю гутарку настаўнік выразна і цьвёрда,

не адступаючы.—Ты воль кожны раз прыходзіш ка мне, каб я табе чытаў розныя павесткі, розныя паведамленьні, газэту, законы аб зямлі і іншыя патрэбныя справы.

Настаўнік доўга гаварыў яму аб патрэбе ўмець пісаць і чытаць.

Янка Гарбач маўчаў.

Ён апусьціў голаў, апусьціў цяжка, нібы бязьмен, узвешаны ўніз галоўкай. Кучма рыжаватых, паджарыстых валасоў, настаўленых супроць твару настаўніка, былі нямым адказам Янкі.

Здавалася, што ён хоча бадаць настаўніка ў грудзі сваёй успацеўшай лабацінай з нявідочнымі рагамі за такое прыставаньне.

Выразу твару Янкі ня відаць было, але па ўсім целе яго як-бы прабегла знутры думка, тарганула яго ўсяго, скалатнула, нібы вецер яблыню—і зноў захавалася глыбока ўнутры...

Шкада зрабілася Янку сваіх крыжыкаў... Ён так да іх прывык за ўсё жыцьцё...

Так прывыкае чалавек да сьцен турмы, у якой прыходзіцца яму сядзець часам доўгі час. Пры вызваленьні з няволі ён пачынае сумаваць па сваёй каморцы з жалезнымі кратамі.

Настаўнік назіраў за Янкам. Усім станам сваім ён быў напружаны і чакаў, што далей будзе.

Настаўнік быў адзет у вопратку „зашчытнага“ колеру ў вытрыманым стылі. Жаўтавата-брудныя бацінкі-„амэрыканкі“ на нагах, скруткі да кален,

парванья нагавіцы. Усё гэта напамінала нядаўны час вайсковага камунізму. Выгляд настаўніка, вырваны з эпохі грамадзянскай вайны, нібы клінам урэзаўся ў наш час мірнага будаўніцтва.

Для настаўніка яшчэ ня мінуў гарачы, захапляючы пэрыод упартай барацьбы. Тры гады ён жыве вось у гэтай глушы. Увесь свой час змагаецца з вясковай цемрай. Ад пастаяннага змаганьня з яго маршчыністага твару ня зыходзіць выраз неспакою, напружанасьці і натхнёнай жывасьці.

Вочы ў яго вострыя, пранікаючыя, бародка—клінам, увесь ён тонкі і худы. Нібы верацяном вострым, гатоў ён у любую хвіліну пранізваць думкі вясковых людзей, каб асьвятляць іх, каб расьсейваць павуціну забабонаў, якімі запоўнены вёскі.

З добрай усмешкай паглядае настаўнік на Янку Гарбача і чакае.

А ў Янкі думкі скачуць з месца на месца, лётаюць, як перапалоханыя авадні. Мітусяцца ў яго галаве крыжыкі, якія ў штодзённым жыцьці, у практычнай працы, у вадносінах з людзьмі зьвязвалі яго, злучалі з тэй культурай, навукай чалавечай, якая мае за сабою многа тысячагодзьдзяў, якая знаходзіла калісь свой пачатак вось ад такіх-жа крыжыкаў.

Да гэтага часу Янка бачыў толькі карысьць ад сваіх крыжыкаў. Толькі вось у гэту хвіліну ён павярнуў аглоблі ў другі бок—і давай у думках шукаць усе нявыгады крыжыкаў, усю нясуразнасьць сваёй цемнаты.

— Сапраўды магільнік нейкі! — падумаў Янка. Колькі яго дурачылі з такімі подпісамі дзеля яго няпісьменнасці. Колькі ён папер падпісваў такімі крыжыкамі, ня ведаючы, што напісана ў гэтых паперах, а потым прыходзілася церабіць патыліцу, ваяваць, судзіцца і новыя глупоты чыніць. А ўсё дзеля таго, што ён чалавек няпісьменны.

„Жыць далей з крыжыкамі нельга!“ — цвёрда падумаў Янка.

— Трэба над крыжыкамі паставіць крыж! — прагаварыў ёй голасна.

— Во, во! — падхапіў гэтыя словы, як самае каштоўнае і дарагое, настаўнік.

Вочы настаўніка засьвяціліся радасцю: новая перамога!

— Значыць, будзеш у мяне вучыцца?

— Буду! — цвёрда адказаў Янка і падняў галаву. Ён ажно ў твары змяніўся ад сваёй рашучасці і ў знак згоды з настаўнікам, каб замацаваць гэту справу раз назаўсёды, Янка схваціў левай рукой правую руку настаўніка і са смакам хлопнуў па далоні настаўніка другой рукой сваёй. Ажна водгаласкі расплэскаліся вакол на розныя лады.

Так Янка заўсёды рабіў пры самых важных момантах свайго жыцця, калі гандляру цялё прадасць або калі каня памяняе.

Янка аддаў цяпер свае тры крыжыкі за пісьменнасць.

Разьвітаўшыся з настаўнікам, Янка пашоў да хаты аднаўлёным, новым чалавекам.

Ён адчуваў сябе як-бы пад вакном цікавых палацаў, дзе чорныя літары на белай паперы аблягчаюць чалавечае жыццё, знімаюць нейкую луску з яго вачэй.

Ідучы да хаты, Янка не заўважваў, што робіцца вакол. Яго нешта падымала ўгару, нясло, як прынку. Праз колькі часу ён сам будзе газэты чытаць, кніжкі, будзе падпісвацца словамі—„Янка Гарбач“.

Тут ён прыпомніў свае крыжыкі і давай пальцамі ў паветры зноў вывадзіць іх па старой прывычцы. Але зараз-жа ўсхапіўся:

— К ліху крыжыкі!—прагаварыў ён гнеўна.

А каб зноў іх не рабіць, ён пачаў лічыць свае пальцы на руках. Лічыць і хвалюецца-непакоіцца. То ў яго выходзіць дзевяць пальцаў, то адзінаццаць...

— Вось пракляцьце...—бармоча Янка і сьмяецца сам з сябе, што зьбіўся з панталыку.

Янка не пашоў дахаты, а павярнуўся ў коопэратыў, каб зараз-жа купіць пісьменныя прылады.

НАВАРЦЕ

Неба сьпявае соткамі жаўранкаў, якія кідаюць уніз, на рунь, срыбныя кроплі.

Хутар Грыбок мігаціць на горцы недалёка ад беларуска-польскай граніцы. Пад залацістай паводкай вясновага сонца будынкі невялічкага хутару выглядаюць кучай вялізных мухамораў.

Сонечны пыл рассыпан у паветры над палямі, хмызьнякамі і балотам. Даль на польскай старане пераліваецца яскрава-каляровым абрусом, які склейвае здалёку неба з зямлёй сіняватым кволым дымком...

Недалёка ад хутару стаіць чырвонаармеец са стрэльбай на плячох.

Тут трэба вартаваць і днём, бо хутар лічыцца як-бы этапным пунктам контрабанды.

Адгэтуль розныя тавары з польскага боку перадаюцца далей у глыб вёсак, скуль ідуць на Барысэў і на Менск.

Дз'кая барацьба за багацьце вядзецца тут, на граніцы, усе апошнія гады. Нічога не памагае—і страх сьмерці. Людзі агойталіся, ідуць за контрабандай пад кулі, часам гінуць, а часам удаецца.

Цяга да багацьця іх пераіначыла, загартавала, перакруціла думкі і пачуцьці, ахмяліла...

Чырвонаармеец пільна прыглядаецца — прыслухоўваецца да ўсяго, што робіцца вакол.

Заўсёды трохі перашкаджае яго назору кузьня якая зьвініць цэлымі днямі. Цёнгле тут круціцца народ. Гэта глушыць яго ўважлівасьць, перашкаджае. Шмат разоў начальства гаварыла, што трэба забраць адгэтуль кузьню, але чамусьці адкладваюць.

Сённяя каля кузьні ціха.

Чырвонаармеец дзівіцца.

Ня гучыць кавадла прывычным мерным жалезным голасам. Ня чуваць сьмеху людзей, хаця завіхаюцца вунь каля хаты людзкія постаці, моўчкі аглядаючыся ва ўсе бакі.

Чырвонаармеец прыслухоўваецца.

З працяглай задумёнай цішы як-бы пачэлі раптам вырывацца заглушаныя войканьні. Ні то выцьцё зьвера ні то чалавека...

Як-бы нехта выціскае з хаты на чыстае поле балючыя стогны.

Нешта тарганула за сэрца чырвонаармейца, нешта знаёмае, роднае...

Ён успомніў, што так яго родная маці плакала тры гады таму назад, калі даведалася, што яе сын, яго родны старшы брат, загінаў на Украіне ў часы грамадзянскай вайны...

Ён выцягнуўся, настаражыўся.

Войканьне перайшло ў плач — у звычайны чалавечы плач — з галошаьнем, з прычытваньнем...

Чулася некалькі галасоў. Цэлы хор плачу.

З гэтага хору паасобку вырываецца яркі кабечы голас—цененькі, працяглы, пісклівы, жаласьлівы...

Пошчакам разьлягаецца плач ва ўсе бакі, адбіваецца аб цёмную сыяну лесу, коціцца-паўзе ў далі лугоў і дробіцца-рассыпаецца на кавалачкі, атуляючы ўвесь абшар сваім нязвычайным сумам-тугой, нібы звонкай павуцінай...

Чырвонаармеец паддаецца гэтаму настрою. Прыкрым яму здаецца і радасьць сонца ў такі час, і сьпевы жаўранкаў, і ўся зялёна-веснавая радасьць, якая хмеліць зямлю.

Атрутай льлецца поўнымі каўшамі журба людскога галошаньня і клубіцца па абшары.

Да яго вушэй крадзецца галошаньне-сьпеў кабеты:

А ты-ж, радзіцелька,
А тыж, матухна родная,
Устань! пагутары з намі!..
Пакінула-ж ты мяце сіроткаю...
Разгарні свае ручанькі белыя...
Расчыні свае вочанькі ясныя...
Ні адзінага слованька ня кажаш.

Гэта каваліха пывучым голасам гаворыць, расплюшчвае кожнае слова і заходзіцца ў горкім плачы.

Далёка чуваць галошаньне кабеты. Кожнае слова, нібы жалезнае верацяно, лезе ў глыб сэрца, рьдлем у грудзёх варушыцца...

Надзвычайна блізкай робіцца яму маладая каваліха, у якой памёрла старая маці. Шкода прыгэжай маладухі, якая вочкі псуе.

У гэты час мяняецца варта.

Чырвонаармеец вызваляецца і йдзе на хутар. Яго цягне туды—да людзкога гора... На фронце быў ён акамянелым, ня здолен быў да сьлёз, а тут расчуліўся, успомнілася родная Магілеўшчына, вёска, старая маці...

На хугары людзі заняты векавечным чалавечым горам-бядою. Труна белая, сасновая, сьвежая ляжыць ужо на простым сялянскім возе. Конік стаіць панура мяккія губы яго як-бы іронічна моршчацца, чакаючы, што далей будзе.

Угледзеўшы чырвонаармейца, кабета яшчэ болей пачала галасіць каля труны. Сьлёзы бяз конца ліліся. Яна ламала рукі і цэлы паток галошаньяў, з рознымі прымоўкамі, жаласьлівымі слоўцамі, ліўсяплыў з яе запёкшыхся вуснаў.

Мужчыны, чалавек пяць, ціха выціралі сьлёзы і неспакойна шапталіся між сабою.

Чырвонаармейцу здавалася, што ўвесь гэты невялічкі гурток людзей кідае на яго спадлобу няпрыязныя ўзрокі.

Конік таргануўся. Наперадзе йшоў чалавек з невялікім белым крыжам у руках.

Чалавек з крыжам, селянін гадоў пад пяцьдзесят, часта аглядаўся назад, спыняўся і перашкаджаў каню ісьці роўным і спорным крокам. Конь дзеля гэтага спыняў свой ход і ледзьве не наступаў чалавеку з крыжам на ногі. Але другі селянін, які вёў каня за аброць, часта штурхаў у плечы крыжаносца і гэткім чынам ажыўляў чалавека, якога агарнула распач.

З прыходам чырвонаармейца каваліха таксама зьбілася з тону. Яе галошаньне страціла ранейшую плаўнасьць, роўнасьць і стройнасьць.

Уся жалобная процэсія як-бы выбілася з роўнавагі, зьбілася ў цесную кучку і аб чымсьці ціха перашоптвалася, разважала.

Чырвонаармеец адчуваў, што ён, бязбожнік, тут, мабыць, лішні чалавек.

Ён трохі збавіў кроку і застаўся ззаду. Сама далікатнасьць вымагала, каб ён так зрабіў.

Няпрыемна яму стала спачатку, бо нібы пачуў лёгкае хіхіканьне мужчын. Ці хіба яму гэта здавалася? Пэўна здавалася, бо мужчыны пачалі ў гэту-ж хвіліну кулакамі выціраць вочы, а каваліха зноў зяцягнула ад усяго сэрца плач-выцьцё ў пераможку з хаўтурнай песьняй.

Расстроеная жалобная музыка зноў настроілася.

Чырвонаармеец ішоў назад да хутара і толькі час-ад-часу адварочваўся ў бок дарогі, якая вяла да тракту, куды валачыўся конік з труной на возе.

Воз пакідаў за сабою лёгкі белаваты пыл, як хутка разыходзіўся па бакох мутным туманам.

Пыл напамніў яму, што па гэтай самай дарозе месяц таму назад пракаціўся вясельны карнавал. Маладыя былі багата ўбраны. Радасьць зьяла на іх тварах. Гармонік граў вясельныя частушкі, і вясельныя песьні сыпаліся вакол, як шрот.

Такі-ж самы пыл і тады віўся. Таксама і тады з вазоў на яго скоса пазіралі...

І ён такі-ж самы чалавек: са шчырасьцю цягнецца да людзкага шчасьця, са шчырасьцю спачувае чалавечаму гору...

Так думаў чырвонаармеец—і з яго добрых вачэй сьвяцілася крыўда.

Тымчасам галошаньне сьціхала, замірала ў далі і хутка пакідала ў сэрцы чырвонаармейца лёгкі водгалас успаміну. Ён толькі трохі здзівіўся, што грукат калёс яшчэ добра чуваць, а галошаньне сьціхла.

— Што за аказія?

І як-бы калёсы хутчэй затрымчалі па няроўнай дарозе...

Учора старая бабуля, матка каваліхі, была яшчэ зусім здаровая, а сягоньня ўжо хаваюць яе,

Ён добра знаў гэту высокую сухарлявую бабулю з маршчыністым тварам, з вечна гнеўнымі падазронамі вачыма. Заўсёды заклапочаная па гаспадарцы, яна часта сустракала яго з няпрыязным тварам, нешта мармочачы сабе пад абросшы валасамі абвішы нос-глюгу.

Нейкая затаёная хітрасьць сьвяцілася з яе мутнаватых вачэй.

Па ўсёй аколiцы яна славілася, як шаптуха—замаўляла ад усякіх хвароб. Людзі насілі ёй гасьцінцы. Яна іх „лячыла“ сваімі зёлкамі.

На яго бабуля злавалася, бо ён сьмяяўся з яе шэптаў і адбіваў людзей. Як ні старалася яна задабрываць яго рознымі пачастункамі, гарачымі блінамі, малаком—ён не паддаваўся.

Тады яна „пракляла“ яго сваім загаворам:

Трасца табе ў бок!

Трасца табе ў бок!!

Трасца табе ў бок!!!

Так прамовіла яна тры разы хрыплым голасам з дзікім злосным захапленнем.

Пасьля гэтага болей з ім не гаварыла.

„Памерла, значыць, раптоўна гэта ведзьма,— падумаў чырвонаармеец.— Чаго добрага, людзі ўб'юць у яе магілу асінавы кол, бо будуць баяцца, каб пасьля сьмерці яна ім не паказвалася. Яны-ж вераць ў гэты забабон!“

Чырвонаармеец ціха засьмяяўся. Ён не агледзеўся, як апынуўся каля кузьні.

Куры капаліся ў пяску. Яны раптам пачалі крычаць ад перапалоху і адскочылі ўбок, бо навязаны конь кінуўся ў пясок і давай качацца.

Чырвонаармеец пачаў азірацца ва ўсе бакі. Глянуў здалёку на шыбы новай кавалёвай хаты.

Нешта ў вакне замітусілася. Ён пабляднеў. У сэрцы млосна стала.

Ці гэта сон? Ці ён звар'яцеў?—

Старая бабуля глядзела на яго праз вакно...

— Ня можа быць...

Чырвонаармеец у вадну хвіліну пакрыўся халодным потам. Пасьля пачырванеў, зазлаваўся на самога сябе, хутка адвязаў каня, ускочыў на яго і пусціўся даганяць фурманку з труною...

Ён ехаў нацянькі, дратаваў рунь, пакуль угледзеў здалёку жалобную процэсію. Выстраліў раз у па-

ветра. Воз прыстанавіўся. Людзі разьбегліся ў блізкі лес.

Чырвонаармеец падскочыў да труны, расчыніў яе. Яна была набіта шоўкам і сукном...

— Гэта-ж я нядаўна прапусьціў тут-жа вясельле такое самае, як цяперашнія хаўтуры. Тыя-ж самыя людзі...

Чырвонаармеец голасна вылаяўся на цёмны бор і давай аглядацца па баках, нібы нешта згубіў.

ЛЕТАПІСЕЦ

Было за поўнач. Цёмна было ў мястэчку. Кропаў дробны густы васеньні дожджык. Здавалася, што вільготная цемра сыплецца з вялізарнага рэшата на местачковыя хаты, якія ў поцемках нібы туліліся адна да аднай.

Па вуліцы цёпкаўся забрызганы гразёю дзяк. Ён аглядаўся па бакох, выстаўляў рукі перад сабою, думаючы, што во-во нешта ці некага намацае ў поцемках.

У галаве прыемна шумела. Сэрца горача тузгалася ў грудзёх, а ногі выкідваліся самі наперад і як-бы наўмысьне траплялі ў лужыны. У дзяка сягонья быў надзвычайна цікавы і жывы дзянёк: быўшы валасны старшыня Мікіта Аўдзей выгнаў вядро самагонкі і запрасіў добрых людзей „пакаштаваць“. Быў сакратар цяперашняга сельсавету з жонкай і заядлы п'яніца—фэльчар.

Пачастунак-баль пачаўся ад поўдня. Хоць самагонка трохі аддавала агідным пахам, ад якога няпрыемна ікалася, аднак госьці пілі яе з засосам, хвалілі вінакура і смачна закусвалі кілбасою, салам і агуркамі. Пасьля дзесятай чаркі дзяк так павесялеў, што бяз жаднай музыкі закасаў полы і пусьціўся ў скокі.

Цмокаў губамі, тарарамкаў і вырабляў нагамі драпачок.

Кампанія ўся плёскала ў далоні, рагатала і ня прыкмеціла, не пачула спачатку, што з вуліцы, з пад акна льлецца ў хату нейкая музыка. Пачуўшы музыку, госьці ажно ахнулі ад дзіва і засталіся з разьзяўленымі ратамі, на падобіе літары „О“.

Музыка як-бы з неба звалілася, надзвычайна пекная, ды яшчэ ў гэткую патрэбную хвіліну, калі душа радуецца, скача й сьпявае, калі пад воблачкамі самагонкі здаецца, што самі сьцены, стол і закускі радуюцца, скачуць і сьпяваюць.

Усе прыціхлі і пачалі прыслухоўвацца з урачыстасьцю на тварах. Пад п'янымі мазгамі ўсе былі пэўны, што гэта ня звычайная чалавечая музыка, а нябёсная. Верылася і ня верылася.

Кожны шчыпаў сябе за нос, думаючы: мо' гэта толькі сон. Пры гэтым дзяк па памылцы шчыпнуў за бок чырвонашчокую дачку старшыні, ажна яна падскочыла на табурэце і крыкнула: „Фэ, брыдка!“

Музыка раптам сьціхла. Чары скончыліся неспадзявана. Дзяк зазлаваўся і забасаваў на ўсю хату:

— Міхаіл архангел! Труба ярыхонская! Валі ў ха-ату!

Нядоўга чакаючы, паказаўся ў дзвяхрох таёмны чараўнік-музыка. Гэта быў бедны вандроўца-катарыншчык. Выставіўшы катарынку перад сабою, як скрыню з дарагім скарбам, ён зьняў шапку і стаў пасярод хаты.

Усе вельмі ўзрадваліся нечаканаму, патрэбнаму цяпер гасьцю, пасадзілі яго за стол, і дзяк сам узяўся за катарынку і давай круціць ручку. Катарынка талялюкала хрыплым голасам „На сопках Манчжурый“ і „Маруся атравілася“, а старшыня з фэльчарам скакалі...

Што далей было, дзяк ня памятае. Надта бурна прашоў дзянёк у гасьцёх. Ён, дзяк, лез да ўсіх цалавацца, прычым так надакучаў, што фэльчар плюнуў яму ў скалмачаную бараду.

Яшчэ цяпер, успамінаючы аб гэтым, дзяк злуецца і бурчыць.

— Духоўніку ў бараду пляваць! Д'ябал! Сатана! Гэрэтык! Хара!

Пры слове „хара“ дзяк намацаў дзьверы сваёй хаты і крыкнуў.

— Адчыні, маці!

Доўга трымаўся ён за клямку, бо заспаная жонка марудзіла, запаліла маленькую лямпачку і вышла ў сенцы.

— Наглымзаўся зноў, паскуда!—вылаяла яго жонка, адчыніла дзьверы, паставіла лямпачку на стол і пашла ў цёмную каморку спаць.

Дзяк ціханька зьняў паліто, сеў за стол і глыбока задумаўся. Адна думка засела каменем у яго мазгох ужо даўно, некалькі год, і неміласэрна клявала яму патыліцу: ён задумаў пісаць летапісь. Усё не выбіраўся, а цяпер настаў час пісаць. Поўноч, цішыня, лямпачка на сталі, за сьцяной сьпіць жонка...

Вось калі настала шчаслівая гадзінка пісаць. Ніхто перашкаджаць ня будзе.

Дзяк зморшчыў лоб, напусьціў на сябе сур'ёзнасьць схімніка-летапісца, выняў са століка атрамантніцу з ручкай і давай шукаць паперу, якая была даўно прыгатоўлена. Пароўся дзяк па ўсіх кутках пакою і не знашоў паперы.

— Тым лепей,—сказаў ён. Зьняў з паліцы запыленае, старое эвангелье і давай яго лістаць. Шырокія, белыя палі на старонках эвангелья як-бы самі прасіліся:

— Пішы на нас. Мы даўно чакаем цябе!

Дзяк аж падскочыў з радасьці.

— Няйначай, сам дух сьвяты накіраваў мяне на гэтую сьвятую кнігу. На ёй і буду пісаць.

Дзяк разлажыў эвангелье, умакнуў ручку ў атрамант ды ўжо хацеў пісаць, але раптам усхваціўся.

— Няможна сталёвым пяром паганіць сьвятое эвангелье. Калісьці летапісцы пісалі гусінымі пёрамі. Ледзь нечысьць мяне не забытала. Але дзе ты цяпер дастанеш гусінае пяро?

Зноў бяда. Дзяк засмуціўся. Раптам стукнуў сабе пальцам у лоб і павесялеў.

— Калі няма гусін га, дык будзе добра курынае пяро!

Дзяк гэт ня толькі думаў у сябе ўнутры, але праб'сіў словамі на ўсю хату на царкоўны лад:

— Калі няма гусінага, дык будзе добр курынае пяро!

Ѓядоўга чакаючы, дзяк узяў качаргу, якая стаяла ля печы, узяў лямпу са стала і вышаў у сенцы. Праз колькі хвілін куры паднялі такое голаснае кудатаньне, як-бы хто іх душыў. Доўга вазіўся ў сенцах з курамі дзяк. Нарэшце ён увашоў у хату, трымаючы ў руцэ некалькі пер'яў.

Дзяк завастрыў сьцізорыкам пяро і сеў за стол.

Ядраныя друкаваныя літары на старонках эвангелья рухаліся, як жывыя істоты, міргалі яму, ажно ў вачох мітусілася.

— Пішы, пішы!—шапталі яму літары,—пастаў у суседзтве з намі на белых палёх усе грахі, усе дзеянні, якія чыняцца вакол, на памяць будучым пакаленьням...

Ѓ дзяк пачаў вывадзіць курыным пяром на белых палёх эвангелья буйныя літары, накшталт друкаваных. Ён пісаў:

„У імя айца і сына і духа сьвятога. Пачынаю: Царства Антыхрыстава ўзбаламуціла ўвесь сьвет. Людзкія галовы закруціліся, як малатарні; топяцца ў блудзе, нібы сыр у сьмятане, і кажуць, што няма бога ні на небе, ні на зямлі“.

Пры слове „блудзе“ дзяк усьміхнуўся. Чырвонашчокая дачка старшыні, як жывая, туманіла яму вочы. Дзяку здавалася, што ў цёмным кутку хаты нехта хіхікнуў. „Гэта пэўна чорт“—падумаў ён і тры разы перажагнаўся.

Дзяк перавярнуў лісток і давай маляваць чорта, з барадой, з рагамі і з хвастом. Чорт да сьмяхоты

вышаў падобным да бацюшкі. Тут дзяк успомніў, што яму ўжо некалькі тыдняў здаецца, што ў бацюшкі на ілбе зьзяюць агнёвыя рогі нячысьціка.

Побач з чортам эвангельскі тэкст гаварыў аб тым, як сын божа выганяў злых духаў з людзей. І дзяк зьнізу прыпісаў:

„Божа! выгані беса з нашага бацюшкі, раба твайго. Ён у апошнюю нядзелю гаварыў казаньне з амбона і з такім імпэтам размахіваў рукамі, ажно рашпілілася доўгая халаміда і ўвесь народ пабачыў, што бацюшка забыўся апрануць нагавіцы“.

Пры гэтым дзяк так моцна зарагатаў, ажна жонка прачнулася. Яна выскачыла спалоханая з чорнай каморкі, працірала вочы, касурылася на мужа, думаючы, што ён раптам звар'яцеў.

— Ідзі ўжо дрыхаць! Лотра ты, п'яніца! — ад усяго сэрца лемантавала жонка.

Дзяк ёй нічога не адказаў ды яшчэ галасьней рагатаў. Жонка плюнула ў яго бок і зноў пашла спаць.

Дзяк успакоіўся, перавярнуў лісток і давай вывадзіць літары. Пісаў, круціў галавой і хітра ўсьміхаўся ў бараду. Ён пачаў пісаць на палёх, побач з тым месцам, дзе сейбіт у эвангельскай прытчы выходзіў у поле насеньне расьсяваць. Доўга пераварачваў ён лісток за лістком ды ўсё пісаў.

Дзяк у душы быў пэўны, што цар жыве, што ў хуткім часе вернецца назад. Дзеля гэтага ён пісаў цару данос на ўсіх недаверкаў і „супастатаў“.

„У вёсцы Зябліках перасталі ў школе вучыць закон божы. Школьнікі называюць мяне „барадатым дзякам“ і перасталі мяне паважаць. Вышлі на іх, Ёльля прарок, лютага мядзьведзя з лесу—няхай ён перадушыць усіх дзяцей“.

Дзяк намаляваў грамаду дзяцей, на якіх напаў мядзьведзь.

„Брата свайго малодшага я выправіў у лес ваяваць з большавікамі. Я яму строга загадаў выказаць усіх нехрысьцяў і паліць бязбожныя вёскі. Пры гэтым я загадаў яму штодня маліцца. Дай яму, божа сьвяты, сілачку і здароўе. Аман“.

Дзяк набожна глянуў на сьвятыя абразы на сьцяне і перажагнаўся.

Дзяк доўга сядзеў над эвангельлем і старанна выводзіў літары. Усе палі кнігі, усе белыя куточки яе ён запоўніў сваёй пісанінай. Усё пісаў богу даносы і пракляцьці на людзей.

Строгімі вачыма сьвятыя пазіралі са сьцяны на „летапісца“. Тоўсты кот залез к дзяку на калені і соладка драмаў. Рабіна на дварэ ляпала галінамі ва ўспацеўшыя цёмныя шыбы, як начны дух, і трохі жудасна дзяку зрабілася. Ён падазрона час-ад-часу касурыўся на вакно, і на яго нападаў страх. Але прытульнае сопаньне жонкі ў другім пакоі ўспакойвала яго: ён не адзін у хаце, дзякаваць богу. Дзеля большай смеласьці ён нацыпачках падышоў да спальні і адчыніў дзьверы так, каб жончын ложак быў відаць. Перажагнаў вакно і зноў сеў за стол пісаць. Доўга пісаў, аж сьпіна забалела.

У цішыне чуў ён, як пад раніцу пелі пёўні і пераклікаліся па ўсіх хатах мястэчка. На яго напала шаласьць—ён хацеў на ўсю хату крыкнуць „ку-карэ-ку“, але стрымаўся. Пры такой сьвятой пісаніне не выпадае балавацца.

Раптам дзяк ні з таго, ні з сяго ўскочыў і стаў на ногі. Ён прыпомніў, што, выходзячы ад старшыні, яму гаспадар усунуў у кішэню пляшку самагонкі на дарогу. Ён дастаў з кішэні паліта бутэльку і давай ліць сабе ў глотку.

Буль-буль-буль!—глуха пералівалася гарэлка.

Сьвятыя з старасьвецкіх тоўстых рамаў строга пазіралі на дзяка; ад міганьня лямпачкі здавалася, што яны мігаюць вачыма, як жывыя.

Горача зрабілася дзяку. Агонь гарэў у яго грудзёх. Сэрца моцна стукала, а ў вачох пачалі мільгаць зялёныя кругі. Галава зрабілася цяжкой і вочы зьліпаліся.

Дзяк ляжаў на падлозе і моцна спаў. На стале валялася рашчыненае сьпісанае эвангелье, а побач сядзеў надуўшыся кот і таемна мурлыкаў...

П У Д Ж Ы Т А

Мутная вільгаць вісела ў паветры, як павуціна. Конік трухаў, памалу перабіраў нагамі, хлёпкаў па топкай грэблі, на якую наступалі з абодвух бакоў шэрагі высокіх асін і жыліста-вілаватых вольхаў.

Побач з конікам соваўся аблезлы ў рознаколёрных латах і латачках кажуронак.

— Но-о-о! Ка-аб цябе...—чуўся з кажуронка няшчыры фурманскі голас.—Но-о-о! Ка-аб цябе...—не даканчваў ён лаянкі. Пры гэтым кожны раз пугаўё пісала таемныя знакі ў паветры. Пугаўё намервалася прыпадаць да худых скабаў коніка і... не адважвалася.

Конік на гэта не зварачваў жаднай увагі. Калматыя тоўстыя ногі яго лагодна мерылі грэблю крок за крокам, а вочы няпільна глядзелі наперад на роўную муць дарогі, якая выглядала вузкай туманістай глоткай балоцістага густога лесу.

За конікам тарарахталася скрыпучая каламажка. Напружаныя аглоблі трымалі моцна коніка, уеліся ў яго з абодвух бакоў, нібы доўгія клыкі зьвера.

У каламажцы на сядзеньні з гарохвінаў чарнелася суконнае паліто пад чорным капялюхом. З-пад капялюха тырчэлі ва ўсе бакі іржаного колеру доўгія валасы. Валасы крахталі кожны раз, як каламажка зыбалася па карчох. Шырокія чорныя рука-

вы тады капашыліся ў кучы гарохвінаў і палахліва ўядаліся ў хварбаваныя бакавыя плянкі, уядаліся смагла даўгімі, жылістымі, тонкімі пальцамі-спрунжынамі.

— Што, бацюшка, трасе?—ляніва пытаўся фурман,—вядома, грэбля паганая, чартоўская дарога. Но-о-о! Ка-аб цябе!

Чорнае паліто нічога не адказала. Яно пільна і моўчкі пазірала на дугу.

Бацюшка выпадкова даведаўся, што ў яго пархавіянна жонка памірае. Той ня кліча яго, духоўніка. Ня хоча паспавядаць жонку перад сьмерцю. Мабыць, пуд жыта шкадуе.

Бацюшка надумаўся і сам паехаў. Усё роўна жыта не падаруе...

Доўга ехалі яны.

Бацюшка напалавіну драмаў. Яму здавалася, што вечна будзе ён ехаць па гэтай старой грэблі і ніколі да вёскі не дабярэцца. Ад грэблі да вёскі Дубаўцоў было вёрст пяць.

Бацюшка спаў моцна, бо выбраліся на гладкую дарогу.

— Бацюшка, бацюшка!—будзіў яго фурман.

— А-а?—пачуўся з-пад капялюха тлусты і лянівы голас.

— Мы прыехалі.

Бацюшка пачаў азірацца па бакох.

Дзядзінец.

Па шырокім дзядзінцы ёрзалі падсвінкі, ружовыя, з рэдкай шарсьцінкаю. Яны круцілі кароцень-

кімі хвастками, як живыми змейками, і час-ад-часу няласкава пазіралі на каламажку.

Чорная сабачка піскліва гаўкала на калёсы, і, здавалася, каб ня пуга фурмана, яна іх зьела-б у адну хвіліну. На ганку стаяў стары селянін. Широкая гасьцінная ўсьмешка плыла з яго зморшчанага няголенага твару ў бок каламажкі і ўдаралася аб валасы бацюшкі.

Усе рухі старога селяніна дзіву даваліся на неспадзяваны прыезд такога гасьця. Дзівіліся рукі селяніна, дзівіліся плечы. Робленая радасьць тырчэла з яго вачэй, як шыла з мяшка.

Новыя лапці глуха затупалі, і гаспадар падскочыў да папоўскай каламажкі.

— Здрасьце, бацюшка, дзень добры! Вось ня думалі, не чакалі...

Ён памог бацюшку зьлезьці з каламажкі.

— Як ня думалі, не чакалі?—здзівіўся ў сваю чаргу поп:—твая жонка пры сьмерці, а ты па мяне нават не прысылаеш! Што ты, Марцін, пра бога забыў, ці што? Выпадкова даведаўся я, што жонка твая памірае, вось і прыехаў яе выпавядаць перад сьмерцю.

— Ды яна, бацюшка, выздаравела,—апраўдваўся селянін.

Ва ўсёй фігуры гаспадара відаць было, нібы яму брыдка, што жонка выздаравела.

— Гм-м-м...—загумкаў бацюшка,—а ня маніш? Ты, пэўна, яе ўжо і пахаваў без мяне...

— Далібог, выздаравела; хварэла, а вось узяла ды выздаравела.

— Ды колькі-ж ёй гадоў?—запытаўся поп.

— Сёмы дзесятак, бацюшка, канчаецца. Мы самі думалі, што памрэ.

— Калі выздаравела, дык дзякаваць богу,—сказаў холадна бацюшка. У яго тоне чулася, што ён шкадуе аб тым, што старая выздаравела, бо пуд жыта прапаў за нішто...

— Забылі, забылі вы ўсе пра бога,—махінальна марматаў поп, ідучы ў хату.

Вінавата апусьціўшы галаву, ішоў побач з ім стары селянін.

— Не паверу табе, Марцін,—казаў поп,—пакуль не пабачу тваю гаспадыню сваімі вачыма.

Пры гэтым ён хітра ківаў доўгім пальцам на селяніна.

— Пабачыце, бацюшка, пабачыце! Яна якраз бліны пячэ,—запэўніваў папа селянін.

Ад цемнаватых сенцаў аддавала цялятамі і кіслай капустай.

— Асьцярожна, бацюшка, асьцярож...—Але Марцін лічыў за лішняе закончыць слова, бо бацюшка ўжо ўдарыўся капялюхом аб касяк дзвярэй.

Поп перажагнаўся на абразы і сказаў хатнім: „Здравствуйце“. Жвавая бабулька, як уюн, круцілася каля прыпечку. Весела палаў у печы агонь. Вялікі саган з капустай быў абхоплены полымем. Вар у ім баўтыхаўся і шлёпаўся. Побач стаялі два меншыя гаршчкі і паглядалі на вялікі гаршчок, як два чорныя мурыны на свайго караля. Самы прастор у

печы быў аддадзены патэльні, на якой пякліся пшанічныя бліны.

Старая варочала вілачнікам гаршчкі, здымала зверху шумавіны, пробавала на смак страву, але галоўная ўвага яе была зьвернута на патэльню з блінамі. Глядзела на іх, пільнавала, як пільнуюць заядлага злодзея.

Старая завіналася не на жарт. Рукамі лезла ў печ у самы агонь, падхваціць патэльню пальцамі, смаргане па гарачаму поду, пераверне блін і зноў падсуне патэльню к загнету.

Проціў печы на высокім тапчане, засланым бялюткім абрусом, ляжаў вялікі стос бліноў, адзін на адным, як сарваная капа круглых месячыкаў з неба або як куча грамафонных пласьцінак.

Гаспадарскі сын, белавусы, румяны селянін, поркаўся над старым хамутом, а яго жонка стаяла нагнуўшыся над калыскай і супакойвала плачучага дзіцяненка.

Такі абразок сустрэў зьбянтэжанага папа ў сялянскай хаце.

Печ дыміла, і лёгкае воблачка дыму трохі зьмякчала рухлівыя абрысы хатніх, апранутых у шэрыя самаатканкі.

Высокая чорная постаць папа выглядала, як здань, што во-во расплывецца і заценіць усю хату.

— Дык во, бацюшка, і гаспадыня мая! бліны пячэ і ня думае паміраць, кажа—часу няма.

— Што і да бацюшкі пагалоска пашла аб маёй сьмерці?—пачуўся злосьліва-кплівы голас з пры-

печка.—Бачыце, васан, усім я вам насаліла: узяла ды наўмысьля выздаравела. Пукайцеся ўсе! Доўбняй мяне хіба прыб'яцё!

— Ды жыві доўганька, гаспадыня, усім на радасьць і па божай волі,—казаў поп.

— Ведаю я гэта „ўсім на радасьць“,—зноў як-бы голас з печы пачуўся,—гаспадар мой, соль яму ў вочы, ня рад—рыхтаваўся да маладой удованькі сватацца пасья маёй сьмерці. Нявестка ня рада—думала сама гаспадарыць у хаце, бо я ёй ужо вочы намазоліла. Суседзі таксама да хаўтураў маіх зубы астрылі. А я на злосьць усім выздара...

Але тут голас яе спыніўся на поўслове, бо ў печы пачаў смаліцца блін.

Гаспадар павёў папа праз сенцы ў сьвятліцу. Ад сьвежага жаўтаватага зрубу аддавала смалой. У сьвятліцы было чыста. На ложках, засланых каляровымі дыванамі, ляжалі груды падушак. Пад трамай віселі кажухі, сьвіткі, жаночыя вопраткі і дзьве пары новых ботаў. Каля глінянай ляжанкі стаяў новы куфар, маляваны „пад ясьень“. Ля сьцяны стаяў белы сьновы стол, агароджаны з усіх чатырох бакоў лавамі. У куце вісеў адзін маленькі абразок „сьвятога“ Мікалая, а над сталом красаваўся вялікі „павук“ з хварбаванай саломы.

Поп зняў паліто і капялюх і сеў на лаву. Гаспадар, прыбіраючы з акон гэблі, далоты і іншыя інструманты, апавядаў папу, як ён цэлы год быў заняты будоўляй трысьценя і новага хлева. Ен усё кіраваў на тое, што яму некалі было ездзіць у цэркаў.

— А ў сьвяточныя дні?—трывожна-зайздросна пытаўся поп.—Ці-ж ты і ў сьвяточныя дні таксама працаваў?

— У сьвяточныя дні я езьдзіў у горад на кірмаш або адпачываў у хаце.

— Дрэнна, дрэнна...—ківаў бацюшка галавой,—забылі вы пра бога, забылі. А бог напамніў пра сябе, і старая твая чуць не памёрла.

Бацюшка шкадаваў прапаўшы пуд жыта, хацеў злавацца і нават моцна злавацца, але пачуў шэпты кабет у сенцах. Пах пражанай яечні казытаў прыемна яго нос. Пры гэтых абставінах сэрца бацюшкі распусьцілася, як кветка вясной, і лагодныя думкі аб смачным абедзе грэлі яго, нібы праменьні сонца.

Селянін апусьціў галаву. Ён задумаўся: гаспадыня сапраўды ўсіх падвяла сваёй хваробай. Усе з носам асталіся, як яна выздаравела: і поп, і ён сам, і нявестка, і добрыя людзі, якія чакалі выпіўк пры хаўтурах. Вось жывучая, каб яе...

Думкі папа пакіраваліся ў сьветлы бок. Гэта толькі часова парохвіяне яго ахаладзелі да цэркві божай. Ва ўсім гэтым яго сьвятая божая воля,—ён так хоча гамуштраваць людзей.

Селянін яму нешта гаварыў аб сваёй гаспадарцы, а ён думаў свае думкі.

„Ды мне няма чаго бога гнявіць, у суседняй парохвіі яшчэ горай, там духоўніка і слухаць ня хочуць“.

Пры гэтым старая гаспадыня палажыла на стол белы, як сьнег, абрус і разам з маладой нявесткай пачалі насіць яду. Чаго-чаго толькі яны не нанеслі

стог бліноў стаяў пасярод стала, як асэсар, побач блішчэла ўсімі колерамі зеба і зямлі яечня з салам і кілбасой. Яйкі на патэльні выглядалі, як вялікія залатыя чырвонцы, сала—як растопленае срэбра, а кілбаса—як парэзаная на кавалкі труба архангела Гаўрылы. Усё гэта сьпявала, скігатала на патэльні на розныя лады, нібы хор анёлаў у раі. Сыр быў парэзаны на вялікія чатырохкантовыя кавалкі, масла—цэлая міска, хлеба—вялікая булка.

„Благадаць божая“, думаў бацюшка, „ня глядзячы на грахі, бог ня крыўдзіць рупных гаспадароў. Вялікая дабрата госпада... Вось да такога сытнага абеду ня шкодзіла-б і чарачка. Ці дагадаецца толькі мужык?“

Гаспадыні ўсё насілі і насілі на стал. Бадай чалавек дваццаць можна было-б накарміць гэтым абедам.

Бацюшка вукрадка ўглядаўся, ці не нясе хто пляшкі к сталу, але пляшкі ня відаць было... Гэта напусьціла на яго маленькую тугу і дадала цягу да філёзофскіх разважаньняў:

„Вялікія таемнасьці твае, госпадзі! Ці-ж гарэлкі ня будзе? Мужык хіцёр: хоча перад духоўнікам пафарсіць сваёй цввярозасьцю“.

Селі абедасьць. Неспадзеўна апынулася на стале і пляшка гарэлкі.

Бацюшка пацеў і еў з вялікім апэтытам. Новая драўляная лыжка глуха стукалася аб талеркі. Гаспадар падсоўваў яму найлепшыя кавалкі і частаваў бацюшку шчыра ад душы.

А папу чамусьці здавалася пасья пятай чаркі, што гаспадар пры сваіх салодкіх упрашваньнях думае: „Давіся, поп, скула табе ў лоб, трасца табе ў бок! Што ты мяне аб'ядаеш, гультай?“

Яму здавалася, што малады гаспадарскі сын, які моўчкі чвакаў, злосна на яго сподлоб'я глядзіць.

Падазроныя думкі яшчэ болей павялічылі яго апэтыт.

На старую гаспадыню бацюшка паглядаў добрымі набожнымі вачыма і ўцяшаў сябе:

„Усе мы памром. Вечна жыць ня будзем“.

Яго радавала думка аб тым, што ўсе памруць. Пры гэтым ён крытычна паглядаў на старую... Нідзе яна ня дзенецца... Пуд жыта не прападзе...

Старая вабіла яго да сябе сваім зморшчаным тварам, змораным выглядам. Ён глядзеў на яе, нібы на казачны скарб, які рассыпецца ў кучу залацістага жыта.

Старая прыбірала са стала спрытна, кемна спраўлялася, як-бы ёй было толькі дваццаць гадоў.

Бацюшка пазіраў на яе, як на сваю ўласнасьць. Гэта ходзіць, круціцца, як уюн, яго пуд жыта...

Расчырванеўся бацюшка, пальцы абмазаў тлусьцасьцю і, забыўшыся, чвакаў галасьней за ўсіх. Ад выпітай гарэлкі настрой у яго часта мяняўся, і ў канцы на яго твары распаўзлася ўсьмешка ўздаволенасьці, лагоднасьці і прыхільнасьці да старога сяліна.

БЕЛЫ ПЕВЕНЬ

Дык вось яно—апавяданьне пра белага пеўня.

Яно поўна трагізму.

Тут забытана яшчэ адна асоба—Язэп, малады дзяцюк.

Хто з абодвух вінавайцаў гэтай гісторыікі больш пацярпеў: ці белы певень, ці Язэп—ня лёгка судзіць.

Пачнем з Язэпа.

Язэп стараўся выкінуць з памяці цяжкае, агіднае, якое ён перажыў у пастарунку паліцыі. Аднак увесь час шчыкатаў нос і горла пах крыві і поту.

Язэп глыбока дыхаў, чысьціў нос, паласкаў горла—нічога не памагло. Салёна-прыкры смак пранізваў усё яго цела.

У яго ўяўленьні жудасьць, нядаўна перажытая, разгортвалася яркім малюнкам, пачынаючы з канца і канчаючы пачаткам.

Ён ляжаў у пастарунку на бруднай подлозе з зажмуранымі вачыма. Яго аблілі халоднай вадою. Ён адчыніў вочы. Барабаніў зубамі ад холаду. Над ім стаяў нахілены жандар і ўглядаўся ў яго пранікаючымі, гарачымі, чырвонымі ад злосьці вачыма.

Жандар запэўніваў Язэпа ў адным учынку:

— Ты падпаліў маёнтак пана Ашынскага! Ты Ты, халера, псякосьць!

— Дальбог, ня я!—хрыплым голасам стагнаў Язэп тое самае, што гаварыў ужо мо' сто разоў.

— Твой бог такая сволач, як ты сам!—грымнуў жандар.

Дзеля пацьвярджэньня сваіх слоў ён штурхнуў Язэпа ботам у левы бок.

Тут істужка ўспамінаў атуляецца туманом. Язэп ад такога штурхача абамлеў у другі раз.

У другі раз яго аблілі халоднай вадою.

Між Язэпам і жандарам вялася доўгая барацьба: жандар запэўніваў, што Язэп падпаліў маёнтак. Язэп аднеківаўся.

Нарэшце напалі на іншы сьлед.

Язэпа адпусьцілі—зьняважанага, пакалечанага.

* * *

Язэп ішоў дахаты.

Усё цела ныла ад болю. Выпыты жандара ён адчуваў кожнай косткай, кожным мускулам. Яму здавалася, што гэта ня ён ідзе, а нейкі незнаёмы чалавек.

Гэта было ў поўдзень. Асеньні дзень быў вельмі цёплы і лагодны. Здалёку блішчэла срыбным поясам рэчка Сьлязанка. Тут была беларуска-польская граніца. Вёска, дзе жыў Язэп, была над самай рэчкай.

Язэп углядаўся ў слупы з польскімі арламі. Мёртвыя арлы мітусіліся ў яго вачох, дваіліся, траіліся. Яму здавалася, што чуе іхні дзікі клёкат.

На савецкім баку рэчкі стаяў чырвонаармеец на варце. Яго стрэльба блішчэла на сонцы, раскідваючы сталёвыя праменьні.

Язэп з зайздрасцю глядзеў на той бок і ціха стагнаў. Арлы загарадзілі дарогу туды—у суседнюю, блізкую вёску...

Супроць Язэпа на вуліцы стаяў яго блізкі сябар Міхалка дзівіўся на яго.

— Чаго лыпіш вочы?—зазваўся Язэп.

— Язэп, гэта ты?—здзівіўся Міхалка.—Ну і адчыкрыжылі цябе палякі! Ледзь пазнаў...

Міхалка з страхам пазіраў на сіні напухшы твар Язэпа і ківаў галавой:

— Ну і размалявалі...

— Так паноў некалі маляваць будзем!—хрыплым голасам адказаў Язэп і пайшоў далей вуліцаю вёскі.

У сьметнікі на вуліцы капаліся куры. Сярод іх разгульваў стройны, белы, як сьнег, певень. Ён клікаў-зваў курэй з кучы на кучу на спажыўныя знаходкі. У сваёй белаў халамідзе певень выглядаў як духоўная асоба, якая вядзе за сабою дэвотак-багамолак.

Язэп зацікавіўся гэтымі багамоламі. Пільна ўглядаўся ў іх.

Белы певень зьвярнуў увагу на Язэпа. Зірнуў на яго скоса адным вокам, кудануў раз-другі з апаскай і павёў сваіх паравіян далей ад гэтага небяспечнага чалавека.

У Язэпа ў гэтую хвіліну мільганула думка. Ён злосна ўсьміхнуўся і пашоў дахаты.

Ён ведаў, што прыдумаў ён не такое важнае, даволі дробнае, але хацелася чым-небудзь дадзець, хоць чым памсьціцца за здзек, за зьявагу.

Цэлы дзень Язэп аб гэтым думаў. З нецярплівасьцю дачакаўся ночы.

* * *

Ноч была хмурная, цёмная.

Язэп яшчэ ўдзень заўважыў, дзе курасядня ў суседа Арцёма—на гумне пад паветкай. А белы певень—яго, Арцёмаў.

Прыкра было Язэпу красьці ў суседа пеўня. „Некалі,—думаў Язэп,—я аддам яму за пеўня пяць, дзесяць курэй. Але цяпер певень мне патрэбен“.

Язэп прапоўз агародамі на гумно Арцёма.

Спакойна было вакол. Людзі спалі. Цёмным стадам невядомых жывёлін выглядалі вясковыя будынкі. Лёгкі вецярочка шастаў саломай па стрэхах, гойдаўся каля студні. На недалёкім лузе стрыкаталі стрыгунчыкі. У альхоўніку за выганам грагала балотная птушка. Яе голас напамінаў скрыгат пілы.

Язэп аглядаўся вакол, звывся з цёмнатою ночы, і ваколічныя рэчы пачалі вырысоўвацца перад ім болей ярка і выпукла.

Пад паветкай, дзе сядзелі куры, было шмат павуціны. Язэп натыкаўся на гэту павуціну, здымаў яе з сваіх вачэй, з губ і давай прыглядацца.

Куры, уткнуўшы галоўкі ў крыльлі, спалі на нізкіх жэрдках. Язэп заўважыў у кутку белага пеўня. Яго яркая бялізна кідала ледзь прыкметны асьвет.

Шкада стала Язэпу такога слаўнага пеўня, які, пэўна, цяпер сьніць прыемныя сны. Але нічога ня зробіш—справа вымагае. Тут без ахвяр не абыйдзешся. Язэп толькі думаў—як цапнуць пеўня, каб ён і ня пікнуў, каб крыку не нарабіў.

Язэп быў захоплен гэтай думкай.

Ён асьцярожна, ціха, як цень, падсунуўся бліжэй да пеўня. Яго рука, як пятля, кінулася да пеўня. Ён пальцамі адразу сьціснуў шыю пеўня так спрытна і моцна, ажна певень толькі крыльем залапатаў і ні разу ня крыкнуў.

Куры, праўда, паднялі гармідар, але Язэп прытаіўся да сьцяны і перачакаў, пакуль усё зноў супакоілася.

Трохі было яму прыкра, не па сабе за свой разбойніцкі ўчынак, але пацяшаў сябе тым, што певень нават і ня чуў, як паехаў да Абрама на піва...

„Такую лёгкую сьмерць ня кожнаму шанце“,— падумаў Язэп.

* * *

Ён поўз на руках і нагах па бульбоўніку да рэчкі. Часта супыняўся, падымаў голаў і аглядаўся па бакох.

— Некалі адамшчу паном, а пакуль што хоць трох патрывожу іх...

Язэп выпаўз з бульбоўніку.

Каля рэчкі нікога ня відаць.

— Мабыць польскі салдат у хмызьняку сядзіць.
Пэўна, контрабанду памагае перанесці на савецкі
бераг.

Язэп падняўся на ногі, асьцярожна, але сьмела
панёс беллага пеўня да пагранічнага слупа...

* * *

На слупе, дзе намалёваны „ожал бялы“—эмблема
польскага панства,—вісеў галавой уніз з растапыра-
нымі крыльямі белы певень.

Вось і ўсё!

Ой, ня ўсё... Пагранічная панская варта падняла
вялікі шум.

— Хто апаганіў „ожал бялы“?

Людзі з белымі арламі на шапках рыскалі па
вёсцы, як шалёныя:

— Хто ўчыніў? Які псякрэў?

Гэтым справа ня скончылася.

Тут зноў трэба чытаць спачатку.

Няшчасны Язэп...

Бедны певень...

Бедны „ожал бялы“.

ДЗЕД АРЦЁМ

Вецер скубаў цёмна-бурыя саламяныя стрэхі. Ён гойдаўся над калматай вёскай, скачучы па комінах, па старых азяродах і па стромкіх жоравах студняў крокамі асілка-вялікана. Абсыпаны залатою шчацінаю вясновага сонца вецер прыблытаўся сюды з прасторных пустых палёў, каб патрывожыць абросшае мохам згорбленае стада хатак.

На абшырным пустым гумне стаяў стары дзед Арцём. Замасьлены кажуронак тырчэў на ім, як бляшаны. З-пад старой кучмы віселі жмуткі жоўта-сівых валасоў. Яго рэдзенькая празрыстая бародка выглядала, як прыклеены пук кудзелі, якую нявідочныя пальцы тармошаць цяпер ва ўсе бакі.

Дзед жмурыў маленькія мышыныя вочкі, сагнуўся, упіраўся рукамі ў вострыя калені і пільна прыслухоўваўся. Дзед як-бы прымацаваўся да месца, каб вецер яго не папхнуў, і выглядаў адзінокім абвугленым карчом.

Шурчыць вецер на стрэхах—ш-ш-ш-ш-ш—нібы сала пражэцца на патэльні. Галёкае і войкае па пустых комінах жудасным хрыпам. А во скавыча ў недалёкім гушчары, як парсюк, якога на коляды коляць. А на суседнім гумне гэты самы

вечер-дуроньнік хрусціць у кучы леташніх сухіх бярозавых лістоў, перасыпае іх з месца на месца, падкідвае ўгару, падымае высока і кружыць, кружыць што раз мацней. Здаецца, што гэта носяцца вераб'і ў шалёным карагодзе.

Стары Арцём любіць рознастайную музыку ветра, ведае, скуль прыплывае на яго крыльях кожны гук, кожны звон, кожны гоман. Дзед ведае гэтыя вольныя сьпевы, нібы гэта ён сам наігрывае на аграмадным нявідочным музычным інструманце. Ён прыслухоўваецца доўга са смакам вялікага знаўцы. Раптам здзіўленьне мільгае на яго твары. Ён настаўляе вушы болей пільна, нахіляе галаву на бок і доўга слухае.

Дзед мармоча сабе пад нос лаянку і ўстрыжаны і зацікаўлены выпрастоўваецца: ён неспадзявана пачуў фальшывы тон у сваім інструманце. Лёгка ўзбіраецца ён на жоўты курганчык—на высокі канец, на якім захавана ў восені бульба на насеньне, і прымае ранейшую позу.

Дзеда ўздзівілі ў ігры ветра новыя гукі, якія ён чуе ўпярыню. Гэтыя гукі падобны да звону цымбалавых струн, калі музыка падымае палачкі струны самі дрыжаць у працяглым апошнім адгалоску.

Селянін казерыць вочы ад дзіва, высоўвае з кажуронка галаву, якая хадыром ходзіць на худой жылістай шыі, і пазьвярынаму нюхае паветра праз меру завоштрамым носам. Тонкія ружаватыя ноздры то сплюшчваюцца ў лісткі, то круглеюць у пад-

войную сьвiсьцёлку. Незнаёмы звон-сьвiст коціцца з боку папоўскага двара, дзе цяпер хата-чытальня.

Дзед прыкладае левую далонь, як трубку, да левага вуха, а пальцы правай рукі ставіць кружком да правага вока, як бінокль. Так стаіць ён некалькі хвілін. Раптам ён зрываецца з месца, нібы хто яго шылам у бок пырнуў, стукае сабе пальцам у лоб, кажа многазначнае „э-г-гэ“! і ад усяго сэрца плюе тры разы ў тры розныя бакі.

— Цьфу! каб вы ачмурэлі! Каб вы скісьлі! Каб вас ліханька закапусьціла!—смачна лаецца дзед з пау-замі, ядрана і выразна, пасья чаго выцірае зашмальцаваным цьвёрдым рукавом сьліну на пажоўк-лых вусах.

Дзед успомніў, што каля хаты-чытальні нядаўна ўбівалі ў зямлю высокія жэрдкі і над дахам нацяг-нулi некалькі столак дроту. У гэтай рабоце галоў-нымі канаводамі былі яго ўнукі „кусамольцы“. Шалахвосты, як чэрці, лазілі па даху і зацягвалі дрот. Вось гэты самы дрот і пье цяпер на розныя лады, звоніць і грае.

— Каб у іх вантробы гралі, дай божанька!—вы-лаяўся стары ў думках сваіх.—Гэта-ж прыдумалі чорнакніжнікі такую забаўку-цацку!—А ўсё гэта ад погані, ад нячыстай сілы бязбожніцкай,—разважаў дзед далей. Аб гэтым ён ведае даўно, у царкве по- ня раз гаварыў.

Дзед давай класьці рукамі крыжы ў паветры ва ўсе бакі і злосны пайшоў у хату, каб ня слухаць болей гэтых „чартоўскіх цымбалаў“.

* * *

Некалькі дзён „чартоўскія цымбалы“ дзеду Арцёму супакою не давалі. Аб іх усе гаварылі. Не маглі дачакацца той хвіліны, калі дрот чалавечым голасам загавора.

Дзед майстраваў на дзядзінцы бярозавае тапарышча. Ён увайшоў у гэту працу ўсёй істотай, аддаў ёй кемнасьць і спрыт многіх гадоў. Можа дваццаць пален ператрымаў, пераважваў стары ў сваіх руках, пакуль вымеркаваў якраз патрэбнае паводле сухасьці і трываласьці дрэва. Нібы скульптар, які ў мармуравай глыбе бачыць зграбныя формы будучага закончанага твору, таксама бачыў стары Арцём у кавалку дрэва прыгожае, гладзенькае, беленькае, як сьнег, як малако, тапарышча...

Арцём жмурыў вочы, з замілаваньнем стругаў палена, апаршаны ўвесь стругавіньнем, нібы белымі матылькамі.

Каля дзеда капаліся ў сьметніку куры: фарсісты ганаровы певень з вялікім зьбянтэжаным гарэмам рознакаляровых жонак.

Певень, зацікаўлены талентам дзеда, спрабаваў клюнуць раз-другі маленькае стругавіньне, але, не адчуваючы ў ім смаку, зірнуў на дзеда каплівым вокам і з сумленьнем кіўнуў галавою.

У гэты час у вёсцы пачалася нейкая суматоха, беганіна. Дзед у захапленьні мастака не заўважыў гэта спачатку. Падняў ён калматую галаву ад работы толькі тады, калі гоман людзей вырас у грымучы паток.

— Ніяначай пажар,—падумаў стары і пабег на гэты шум, які насіў з хаты-чытальні, „з боку чартоўскіх цымбалаў“. Там сабралася ўся вёска—і старыя і малыя.

Нешта ёкнула ў сэрцы старога, вялікі страх напў на яго ад „чартоўскіх цымбалаў“, але, ня гледзячы на гэты страх, невядомая сіла цягнула Арцёма да тлуму людскога. Грамада людзей стаяла зацікаўленая, разгарачаная і гудзела, як вялікі рой пчол. Усе галасы зьліліся ў адну хвалю гукаў, з якіх стары ўлавіў толькі адно слова:

„Радые, радые, радые“.

Гэтае слова ператварылася ў разуменьні дзеда ў слова „радысьць“.

— Якая радасць напала на іх? Каб іх ліха ўзяло! Каб іх зямля не насіла! Каб іх...

Дзед не дакончыў лаянкі, бо раптам зрабілася так ціха, ажна пасья ранейшага шуму гэтая цішыня глушыла вушы і прыкра стала на душы Арцёма. Апошнія словы яго старчай лаянкі клінам урэзаліся ў цішыню.

Стары зусім з панталыку збіўся. На адчыненым вакне хаты-чытальні стаяла нейкая штучка з шырокай трубою.

Вакола яе круціліся яго ўнукі „кусамольцы“ і махалі рукамі, каб было ціха.

Раптам труба загаварыла...

Голас быў з хрыпоткай, але вельмі выразны, чуваць было далёка вакол. Гаварылася аб сельскай гаспадарцы, аб працы селяніна на полі вясной.

Сяляне пачалі прыслухоўвацца, як на сходзе, пачалі сыпаць рэплікамі.

— Ведаем!

— Брашы, брашы, труба!

Некалькі чалавек пусьціліся ў хату глядзець, хто ў трубу гаворыць.

— Няйначай, там нейкі крыксун схаваўся!—крычалі яны.

Шчыры рогат Арцёмавых унукаў уторыў лекцыі нявідочнага чалавека.

Людзі шукалі чалавека пад сталом, пад лавамі.

Дзед стаяў нярухомы, трымаючы тапарышча ў руцэ ў такой позе, нібы рыхтаваўся даць па ілбу нявідочнаму ворагу. Ён глядзеў на „кусамольцаў“ такімі вачыма, нібы бачыў на іх рогі і хвасты „нячысьціка“.

Труба гаварыла хвілін пятнаццаць.

— Правільна! Правільна! — крычалі барадачы ў захапленні.

Вяскоўцы падыходзілі да трубы, мацалі яе асьцярожна рукамі, углядаліся ў яе пустое нутро, шукаючы захаванага сакрэту.

Стары вытарашчыў вочы і стаяў, як зачарованы.

— Концэрт артыстаў беларускага тэатру!—прагрымела труба. Зноў стала ціха. Людзі ў рознастайных урачыстых позах нарыхтавалі вушы.

Дзед мала зразумеў з гэтых слоў, але таксама навастрыў слух.

Палісія гукі „Лявоніхі“, спачатку ціхія і павольныя, як журчаньне ручая, але з кожным разам гукі крапчэлі і сыпаліся шывчэй.

Вясёлыя шчокатлівыя зыкі піаніна перапляліся з стройным сьпяваньнем хору. Гучны сьпеў запоўніў вуліцу, усю вёску, адбіваўся ў гарачым блеску людзкіх вачэй. Песьня нявідочным дажджом паділася ў кроў, у нэрвы.

Людзі пачалі пад песьню і музыку выбіваць такт нагамі, пляскаць у далоні. Нарэшце некаторыя маладыя ня вытрымалі—пусьціліся ў скокі на шырокім дэздзінцы.

Нешта ўстрывожыла старога Арцёма. Ён успомніў маладыя гады—ён быў калісьці вялікім гулякай. Закружылася галава, як ад самагону. Невядомая сіла ўцягнула і яго ў вір гульбішча.

Дзед круціўся на месцы з тапарышчам у руках, тупаў нагамі і сьпяваў:

„Гэй, Лявоніха, Лявоніха мая!“

Ён ачнуўся ад шалу толькі тады, як труба сьціхла і людзкі рогат шкляным гарохам пасыпаўся ў яго бок.

—Ой, спакусіла нячыстая сіла... марматаў спалоханы дзед і пачаў выціраць пот з твару. Тапарышча выпала з рук.

Дзед кідаў злоснымі вачыма ў людзкую грамаду і трос на іх, нібы гірамі, дэвума фігамі, скручанымі насьпех з закарузлых жылістых пальцаў.

М А Ц І

Бягуць, галёпам імчаць коні. Носяцца ўдаль па чарзе, у пераменку—то ярка-белыя, то бліскуча-чорныя:

Дні і ночы.

Дні—сонечныя, цёплыя.

Ночы—сінія, зорачныя.

Дні і ночы пахнуць дымам і чалавечым потам.

Увесь дзень дым вііць воблакам над лесам, часам над дарогай.

Уночы ў клубак чорнага дыму зіхацяць ангёвыя птушкі, чырвоныя плямы мітусяцца ў далячынях, мігацяць спалоханымі вачыма дзівосных, нязнанных волатаў-асілкаў.

Мерны тупат ног, скрыгаты і скрыпаты калёс, грукатаньне павозак, крыкі людзей, да хрыпоты грозныя лаянкі, калі-ні-калі страляніна.

Усё гэта зьліта ў адну дзікую музыку. Усё гэта зьмешана ў бадзёрым, нагружаным, бы сталёвая спрунжына, тахце.

Ужо трэція суткі як чырвонаармеец Сяргей Панасюк ня сьпіць.

Яго вайсковы атрад сьпяшыць уздагонку за польскімі легіянерамі, імчыць па пяшчаных, пы в-

ных прасёлачных дарогах, праходзіць праз напалоханыя, разбураныя вёскі.

— Вось нядаўна легіёны пагналі нашых коняў разам з мужыкамі ў абоз,—кажуць у адной вёсцы.

— Толькі што былі палякі,—гавораць у другой.

Кожная вёска падносіць чырвонаармейскаму атраду свае страшныя навіны.

Дымяцца хаты, гумны. Гараць лясы.

Легіянеры асвятляюць свае сьляды яркімі пажарышчамі.

— Наперад! уздагон!

А то—увесь край зь ішчаць.

Стаянкі робяць кароткія. Адпачнуць трохі, пасілкуюцца з паходнай кухні і—далей... далей...

Сяргей Панасюк, ня глядзячы на зморанасьць, не адчувае цяжкасьці стрэльбы. Яму з кожным крокам робіцца ўсё лягчэй. Нават таварышы, якія ідуць побач з ім, адчуваюць яго зухаватасьць.

— Чэрці цябе носяць, Панасюк!

— Не сьпяшы так!

Сяргей Панасюк не звярчае ўвагі на такія словы таварышоў.

Удумёным глыбокім вокам ён аглядае ваколіцу. Вунь жоўтая, камяністая Лысагорка. А далей—узялёнай лагчыне стромкі бярэзьнік. Ніжэй уецца рачулка, вузенькая, нібы выкапаны равок. Вось яна агібае срэбнай падковай сямейку прысадзістых хвоек...

А быў тут Панасюк пяць гадоў таму назад... А яшчэ тры вярсты—і яго родная вёска, калі палякі

не спалілі, кіўне саламянымі стрэхамі на пыльную дарогу.

Пяць гадоў як Панасюк пакінуў старую матку ў маленькай хатцы ля выгану ў самым канцы вёскі Малінаўкі.

— Ці matka спазнае мяне цяпер? Апошні ліст атрымаў год таму назад.

У Панасюка ўсплывае жыва ў памяці малюнак разьвітаньня з маткай. Яна галасіла як па нябожчыку:

— На каго ты мяне, старую, пакідаеш?

У Панасюка тады сэрца акамянела.

Толькі ў чужым горадзе жаласьлівасьць да маткі зьявілася. Каб не сароміўся, дык нават плакаў-бы ў вялікай завірусе 1917 году Панасюк ледзь зусім не забыў пра матку.

— Вось калі надышоў час пабачыцца.. Абавязкова выскачу хоць на поўгадзіны, на некалькі хвілін. Потым даганю таварышоў...

Панасюку здаецца, што чырвонаармейцы соўваюцца наперад вельмі марудна. Яму ня церпіцца. Вось, каб можна было-б, ён бягом наперад пусьціўся-б...

Ён жыва цяпер уяўляе сабе выгляд маткі, яе твар, голас, вопратку. Хутка пабачыць старую...

Яму здаецца, што цяпер маці сустрэне яго ў такім самым выглядзе, з тымі-ж словамі, як пяць гадоў таму назад:

— На каго-ж ты мяне пакінуў?—запытаецца яна; пачне зноў плакаць, толькі ня з гора, а з радасьці.

Усе свае пачуцьці, ці смутныя, ці радасныя, ста-
рая мат.а Панасюка выяўляе праз сьлёзы. У яе
такая звычка.

Сяргей Панасюк як-бы бачыць яе твар, змор-
шчаны, зямліста-шэрага колеру, нарыхтаваны кож-
ную хвіліну да плачу і сьлёз, нібы скрыпка да
ігры...

Калі чырвонаармейскі атрад узышоў на ўзго-
рак і параўняўся з старым крыжам, які яшчэ і ця-
пер тырчэў на дарозе нямым вартаўніком, у Пана-
сюка радасна забілася сэрца.

Родная вёска, Малінаўка, ляжала перад ім, як
на далоні.

Палякі не пасьпелі спаліць...

„Зараз... зараз“...

Абапал дарогі на мяжы былі раскіданы бліску-
чыя бляшанкі ад консэрваў, разьбітыя бутэльнікі, па-
перкі. Нядаўна вораг тут еў абед. Бляшанкі і шкло
блішчэлі на сонцы. Вільгаць тлустасьці на бляшках
мігацела пад сонцам, расьсейвала тоненькія пра-
меньчыкі. Куры крычалі спалоханымі галасамі. Ма-
быць, толькі што гналіся за імі легіянеры... Не-
калькі скручаных курыных галовак ляжаць расьціс-
нутыя ў калюгах.

Насустрэч атраду бяжыць чалавек—бяз шапкі,
у расхрыстанай зрэбнай кашулі, валасы прыліплі
да потнага бурага твару. Вочы мутныя і чырвоныя,
нібы ў п'янага...

— Таварышы... таварышы!—крычыць ён ахрып-
лым голасам,—вунь там...

Зьбянтэжаны селянін ткне пальцам наперад—
у даль, у рэдкі ельнічак.

— Вунь там...

Панасюк чуе здалёку голас чалавека.

— Палякі брата забілі... Падпалілі хату... Ратуйце...

Чалавек гаворыць адрывіста, нібы дэпэшу дыктуе.

Панасюк па голасу пазнае старога Сымона з
вёскі Гладышоў.

— Ратуйце! Ратуйце! — узмацняе Сымон сваю
вестку перад атрадам.

Атрад сьпяшыць...

„Зараз... Зараз“...—думае Панасюк.

Вось першыя хаты роднае вёскі.

Той самы пах, як і пяць гадоў таму назад.

Панасюка расчульвае родны пах вясковай кісь-
ляціны.

Нічога не зьмянілася. Толькі мох на стрэхах
пышнейшым стаў, гусьцейшым аксамітам сьцэлецца
па шэра-бруднай саломе. Платы раскіданы, павалены.
Каля хаты дзядзькі Сапрона ляжыць плазам
дубовая старая брама. Шулы вывернуты з чорным
сьвежым мясам зямлі, а вароты тут-жа расьціснуты,
як маленькі паром.

Шпарка ідзе наперад атрад... Перад вачыма Па-
насюка мігацяць маленькія шыбіны вакон. Дзе-ні-
дзе мільгне ў вакне ільняная дзіцячая галоўка, рас-
плюсьне нос аб шкло—і зноў зьнікне, нібы спрыт-
ная мышка.

Вось і выган...

Родная хатка Панасюка...

Грамада людзей стаіць ля дарогі.

Мужчына, кабеты, дзеці ..

Перад вачыма Панасюка мільганулі вочы знаёмых. Устрывожаныя твары. На-хаду ён рупна шукае вачыма сярод жанчын, сярод хустак...

— Дзе яна? дзе?

У грудзёх Панасюка горача і пуста. Толькі во-затухкала сэрца, забілася моцна...

...Вунь стаіць згорбленая, нібы корч, зморшчаная ў сухі грыб старэнькая бабулька.

...Гэта яна—маці...

Шпарка імчыць наперад атрад. Стрэльбы нарыхтаваны. Вораг блізка...

Чуваць крыкі распачы з вёскі Гладышоў. Працяглыя жаночыя войканьні рэжуць паветра:

— У-у-у-уй... а-а-а-ай...

Праз рэдкі ельнічак жудасьць рвецца сюды—застыглая, вар'яцкая.

Яшчэ шывчэйшы крок.

У вачох чырвонаармейцаў пажар...

Толькі адну хвіліначку ўпіўся Панасюк гарачымі вачыма ў зморшчаны твар роднай маткі—можа толькі дробную часьцінку хвіліны, міг адзін, бо ногі імчалі яго:

— Наперад... наперад...

Але Панасюку здалося, што доўга-доўга ўглядаецца ён у любы, родны твар, ён пазірае з пяцігадовым голадам у згорбленую постаць старэнькай маці...

— Наперад... наперад...

І зауважыў Панасюк у гэты мігатлівы міг усё ледзь прыкметныя, самыя дробненькія зморшчыны на твары роднай маткі. У яго памяці адбіўся, нібы на хвілёвым фотаздымку, выгляд старой: яе вопратка, залатаны хвартух, зашмальцаваны кавалак палатна на галаве замест хусткі, босыя ногі—бурыя, патрэсканыя, з пакрыўленымі, нібы вывернутымі ў суставах пальцамі. У руках яна трымала вандзэлак.

Падсьлепаватыя вочы старой праплылі па чырвонаармейцах; вочы нібы намацвалі сына сярод таварышоў.

Так яму здалося. Яна зусім ня ведае, што ён тут.

Панасюк хацеў пяшчотна паклікаць:

— Матулька... Матулька...

Хацеў крыкнуць на ўвесь голас:

— Маці!.. Маці!..

Разьняў губы... Сорамна было перад таварышамі...

Сьпяшыў атрад.

Суха зрабілася ў горле. Нібы хто жарстваком пашараваў там, выцер сьліну, высмактаў кроў.

— Наперад! Наперад!

Ногі ішлі самі сабою. Вочы ў Панасюка заплылі. Ува ўсім целе ён адчуваў холад. Сьціснуў зубы, каб не барабанілі. Злосьць напала... Сашчаміў стрэльбу ў руках так моцна, ажна хруст пальцаў адчуваў на гладкай сталі.

— Бабулька, бабулька, куды ты? Адыйдзі!—пачуў Панасюк голас чырвонаармейца, які ішоў побач з ім.

— Сяргейка... сыночак..., родненькі...

У Панасюка ледзь стрэльба ня выпал з аслабленых пальцаў.

Варкатлівы, пяшчотны, слабы, дрыжачы голас роднай маткі пранік у яго істоту, запоўніў яго вушы мэлёдыным, ціхім звонам, ахмяліў яго кроў нейкай жаласьлівай радасьцю, аслабіў напорнасьць усяго цела.

— Матанька... матанька... — шаптала гарачыя вусны.

— Наперад... наперад...

Старая лавіла рукамі паветра, шукала апору. Вандзэлак выпаў з яе рук.

— Пасьля, маці... Пасьля... Цяпер няма калі... — прагава ў Панасюк чужым, далёкім голасам.

Зноў акрэп.

Яшчэ мацней, чымся раней, рукі сьціснулі стрэльбу.

З блізкай вёскі Гладышоў набліжаліся енкі дзікай распачы...

ЯК Я ЗРАБІЎСЯ КОНТРАБАНДЫСТЫМ

(Маленькі роман)

1. Па вытаптаных сьдзежачках

Хадзіў-брыў я па сьдзежачках, вытаптаных маімі цяжкімі ангельскімі бацінкамі па тротуарах нашай сталіцы. Каля багатых вітрын з золотам, срэбрам і дарагімі рэчамі, каля кавярні мае бацінкі з жалезнымі цьвякамі выбілі глыбокія яміны, якія у дажджлівых дні напуўняліся бруднай жыжай. Я стаяў каля гэтых вабных вітрын цэлымі гадзінамі і казаў у сэрцы сваім:

— Годзе табе, Сымонка, займацца глупствам! Твае фэльетоны засталіся па-за межамі добра і зла, гэта значыць—па-за межамі Нэпу. Праўда, нагавіцы сабе купіў новыя на Нізкім рынку, абедает штодня, але... шмат новых асалод жыцьця патрабуе тваё грэшнае цела і зьбянтэжаны дух.

І на тротуарах маёй душы зайздросныя думкі вытапталі брудныя яміны. Яміны гэтыя я адчуваў усёй маёй істотай.

2. Чаму і чаму?

Я пачаў агнёвую бамбардыроўку. Бамбардыраваў сам сябе рознымі запытаньнямі;

Чаму і чаму?

Чаму мне не пасядзець пад вясёлую музыку пры шклянцы кавы з цястэчкамі?

Чаму мне не загазаць ангельскага касьцюму ў Фрыдланда?

Чаму мне не пакатацца на самоходзе?

Чаму мне не пажыць так, як добрыя і кемныя людзі жывуць?

Чаму мне не перавандраваць да клясы буржуазіі, якая ўмее знаходзіць асалоду ў жыцці?

Чаму мне не зрабіць прыемнай паездкі па СССР?

Ці ня досыць мне карміцца эфірнымі ідэямі аб паляпшэньні жыцця пакрыўджаных і прыгнечаных?

Ці ня досыць мне сілкавацца дзікім мёдам і сухімі карэньнямі абяцанак-цацанак.

Ці ня досыць мне падтрымліваць свой дух нейкімі нявідочнымі фігамі, якія нюхаеш і паху ня чуеш?

Гэткімі думкамі, якія мне здаваліся вельмі сьветлымі, мая істота была напоўнена, як бочка новым хмельным півам.

Запытаньне „чаму?“ так моцна мяне трывожыла, ажно мне здалося, што вось вось разарвуся і выстралю; выстралю і забрызгаю ўсіх хмелем моцных жаданьняў для грэшнага цела і неспакойнага духу.

3. Прычына ўсіх прычын

З гэтага, таварышу чытачу, відаць, што я пачаў бунтавацца—пачаў бунтавацца проціў самага сябе, проціў ранейшага ўкладу свайго жыцця і проціў сваіх шматгадовых шчырых перакананьняў.

Дзе тут прычына? А тут, аказваецца, стала дуба прычына ўсіх прычын—пра-пра-праўнучка старадаўнай Эвы з сваім салодкім вечна-свежым яблыкам грэху. Я закахаўся. Я пакахаў дзяўчыну не свайго рангу, не пролетарскай беднай інтэлігенцыі, а багатую спэкулянтку-контрабандыстку. Словам, Сымон папаўся не на жарт! А Сымон мае такую храпку, што калі пападзецца ў бяду, дык трымаецца за яе і рукамі, і нагамі, і зубамі, захопліваецца і лезе ўсё глыбей і глыбей,—такая ўжо ў мяне шалёная натхнёнасьць

Маючы пад увагай ўсё гэта, таварыш чытач, ня здзівішся, што згаладалы, скромны і спакойны знаходзіўся фэльетоністы Сымон, які заўсёды знаходзіўся за бортам чалавечага дабрабыту, папаў у лапы кабеты і дрыгаецца, нібы мышка ў габдзюрох ката.

4. Прывабы маёй кралі

Як вялікі эстэт—люблю ўсё прыгожае. Як галодны літаратар—люблю сытасьць і здаволенасьць. Як фантасты—люблю ўсё романтичнае. Усё гэта я знайшоў у васобе сваёй кралі. Раскажу аб ёй папарадку з маленькім уступам аб знаёмстве з ёю.

Пазнаёміўся я з ёю выпадкова на вясельлі ў аднаго спэкулянта, куды я быў запрошаны, як добры сусед. Аб тым, што было на вясельлі ў спэкулянта ня будзем гаварыць: гэта ўсё можна толькі бачыць у казках, дзе апісваецца баль, калі каралевіч знаходзіць сьпячую царэўну, разбурвае чары Кашчэя і жаніцца з красуняй. Такі баль быў і на вясельлі ў спэкулянта. Тут была і мая краля. Але спачатку я на яе

не зьвярнуў увагі з тэй прычыны, што яна на мяне ўвагі не зьвярнула. Пры гэтых выпадках я трымаюся з гонарам.

Краля мая зьвярнула на мяне ўвагу толькі ў канцы вяселья. А канец вяселья быў вельмі цікавы, нечаканы і нежаданы: прышлі з Г. П. У. з вобыскам. Абыскалі ўсіх, знайшлі шмат золата, дарагіх каменяў і іншых каштоўных рэчаў. Як дашла чарга да мяне, дык у мяне нават і дакуманту не запыталі.

— Мы вас ведаем!—казаў агэнт Г. П. У.—Вы—Сымон, вядомы жартаўнік і чэсны грамадзянін. Ня думайце, што мы не шануем і не паважаем інтэлігенцыі.

Тут мая краля і зьвярнула на мяне ўвагу—зірнула такімі салодкімі вачыма, што ў мяне сэрца заталяюкала.

„Сымон, гэта твой лёс!“—падумаў я, і ўжо пачуў усёй сваёй істотай, што папаўся ў ланцугі, у нейкія салодкія ланцугі мядовай няволі.

Краля мая падсунулася да мяне блізка і давай—аглядаючыся, каб чырвонаармейцы ня прыкмецілі,—пакаваць у мае кішэні розныя паперкі і маленькія пакуначкі. Мне, як чэснаму грамадзяніну, трэба было вытрымаць фасон і аддаць усе нелегальныя рэчы ў рукі прадстаўнікоў Савецкай улады, але... я вытрымаў фасон перад маёй краляй; бо хто-б мог ня вытрымаць? Яна мяне зачаравала дзіўна-прыгожым надзвычайна-спрытным пераміргіваньнем. Чорныя выразістыя вочы яе прамяніліся і нямой музыкай напывалі мне:

— Сымон, табе давярае агэнт Г. П. У., па тваіх кішэнях ніхто пароцца ня будзе, дык, вось, трымай

у сябе ўсё тое, што я табе даю. А за гэта...—але тут вочы яе рабілі таемны і салодкі недаказ... некалькі радкоў хмельных кропак.

Справа з вобыскам хутка скончылася: заарыштавалі ўсяго толькі чатырох спэкулянтаў.

Тады я пачаў добра разглядаць сваю кралю: высокая, стройная, носік з гарбінкаю, губкі малінавыя і вузенькія, валасы чорныя. Але мяне болей усяго вабіла яе дэкоратыўнасьць: брасьлеты, брошкі, ланцугі, ланцужкі, пярсьцёнкі, загарак залаты на руцэ, другі—на грудзёх, трэці на правай назе. Усё гэта вызначалася, пералівалася ў розныя колеры на шоўку яе вопратак, на ружовасьці яе ручак і шыйкі. Акура хітра-мудра выстаўленая вітрына, да якіх я маю вялікі смак.

Мы разгутарыліся і аказалася, што яна—багатая контрабандыстка, дачка пагранічнага фурмана вельмі популярная сярод усіх менскіх спэкулянтаў. Даведаўшыся аб маёй знамянітай літаратурнай профэсіі, яна троху засаромілася за маю бязьдзеяльнасьць. Як яна потым мне прызналася: чалавек нічога ня робіць, а толькі піша і піша.

— Я,—пахвалілася яна мне,—бадай што бязграмотная, бо не хачу быць вечнай бядачкай, і вам Сымон, раю кінуць вашу пісаніну. Займецеся праўдзівым дзелам і пачнеце жыць, як парадачнаму чалавеку належыць, як я, дачка „пролетара“ живу. Я вам у гэтым памагу!

Пры разьвітаньні яна выпакавала назад усе свае скарбы з маіх кішэняў, і мы разышліся.

5. На рубяжы двух жыцьцяў

Пасьля знаёмства з сваёй краляй маё ўнутранае „я“ разьдзялілася на дзьве часткі. Мой дух і маё цела пачалі паміж сабою барацьбу.

Мой дух гаварыў:

— Ёдзі-брыдзі далей па сваім вытараным шляху. Ты маеш такую асалоду, якую рэдка хто з сьмяротных мае. Ляці ў вырай паднябёсны ўсё вышэй і вышэй і не зьвяртай увагі на зьвярыныя пацягі спакуснага цела. Ты-ж чалавек, Сымон, а ня жывёліна якая. Ці памятаеш вялікага грэцкага філэзофа Дьогэна, які меў за палац сабе звычайную бочку, які адну просьбу меў да цароў, каб не затулялі сваім ценем сонца ад яго вачэй. Вось табе прыклад.

Маё цела гаварыла:

— Кінь свае вар'яцкія фантазіі, Сымон. Ты двух жыцьцяў жыць ня будзеш. Карыстайся сваёй моладасьцю і тымі асалодамі, якія дае сьмяротнае цела, бо як памрэш, дык уся слава твая з табою памрэ, а калі слава твая застанецца, дык табе ад яе будзе ні горача, ні холадна і ні цёпла. Гуляй па сьвеце, як сама маці-прырода дыктуе. Законы прыроды— самае сьвятое, праўдзівае і натуральнае, што ёсьць у жыцьці. Пі поўнымі келіхамі жыцьцёвую амброзію і ня мудруй залішне. Сам Экзэліяста гаварыў: „Радуйся, бахур, моладасьцю сваёй—і пры сьмерці ты аб гэтым не пашкадуеш“. Плюнь на сумленьне, адкінь гонар, як лішнюю луску, і наладзь свой добрабыт як найлепей. Гэта ў тваіх руках.

На раздваенне свайго „я“ я пазіраў з боку, шукаў спосабу, як згадзіць дух з цела, і знашоў выйсьце:

У здаровым целе—здаровы дух!—казаў я словам старасьвецкага разумніка. І давай рабіць шчыры агляд свайму целу.

Сухі, як шкілет, грудзі ўпаўшыя, унутры хрыпотка, пастаянная нястраўнасьць жывата, вочы панурья, настрой пануры, галава кружыцца. Словам, тры чвэрці да сьмерці!

І які можа быць дух у гэтым целе? Якая можа быць творчасць і энэргія такога духу?

6. Сымон пакіраваў каня ў новы бок

Я парашыў зрабіцца контрабандыстым. На гэты сужэт я напісаў некалькі натхнёных вершаў і пашоў з імі да сваёй кралі ў сталоўку Ляндэрса.

Пры смачным абедзе я пачаў ёй чытаць свае вершы. Сочны і ядраны хіхат вярнуў мне прытомнасьць, бо я маю заўсёды звычай чытаць вершы з няпрытомнай натхнёнасьцю.

Мне троху зрабілася крыўдна за яе сьмех, але, глынуўшы з пакорай горкі палын крыўды, я кінуў чытаць і парваў свае вершы на драбнюткія кавалачкі.

— Вось гэта я хвалю!—казала мая краля, пагладзіўшы маю руку,—гэта ты разумна зрабіў. Гэта—добры пачатак!

І тут зноў закалеравалася ў яе вачох вясёлка дзіўных пераміргваньняў, і на яе шчочках вызначы-

ліся дзьве ямачкі, якія так убіліся ў маёй памяці;
нібы ямб і хорэй у вершах.

— Ведаеш што, Сымон,—сказала яна мне, бяручы маю правую руку ў сваю левую, прылажыўшы яе да сваіх грудзей, ад чаго я задрыжэў,—ведаеш што, прадай мне ўсе свае рукапісы!

Я вушам сваім ня верыў.

— Нашто яны вам?—запытаўся я,—пэўна, жартуеце!

— Якія тут жарты, прадай. Я ўжо ведаю, што з імі рабіць. Колькі ты за іх хочаш?

Я пачаў лічыць і пералічваць. 3, 4, 5, 6 томаў! Колькі-ж за іх прасіць?

— Тысячу!!!—выпаліў я і сам спалохаўся гэтай вялікай, на мой погляд, лічбы.

— Маеш!—сказала яна і зараз-жа вынела з рэдыкюлю дзесяць соценак. Толькі зараз-жа прынясі паперы на маю кватэру.

Ня звычайна пехатой, а на ліхім ізвозчыку я паехаў да хаты і прывёз на кватэру сваёй кралі цэлую скрыню сваёй працы.

Вясёлым пераміргіваньнем у вачох яна мяне сустрэла і яшчэ з весялейшым пераміргіваньнем яна затапіла печку і, о, неба! пачала кідаць на агонь мае вершы і апаবাদаньні.

Ад сполаху, крыўды і вялікага здзіўленьня я толькі дзіка крыкнуў і абамлеў на месцы.

Прачнуўся я на багатым ложку. Нашатырка казытала мне нос і сьлязіла вочы. На ложку сядзела

мая краля і пачала пацяшаць мяне рознымі спосабамі: гладзіла мне твар і воласы, тулілася да мяне, соладка міргала мне вачыма, а я плакаў, як малое дзіцянё.

А ў печцы палалі, вылітыя на паперы, найлепшыя мары—сны майго сэрца, яснацвет маіх юнацкіх гадоў—лепшая частка маёй душы. Ды што я кажу частка—уся мая душа, увесь я гарэў на вогнішчы інквізыцыі. Гледзячы, як мае рукапісы скручваліся ў скруткі на агні, нібы жывыя істоты ад болю, я сам, лежачы на ложку, круціўся ад болю ў розныя бакі і ціха стагнаў. Пазіраючы на тое, як ніклі прыгожыя, пісаныя радкі маіх вершаў, мне здавалася, што бляск маіх вачэй нікне разам з маімі вершамі, што язык мой няме.

Мая краля паднялася, падскочыла да печы, схваціла качаргу, паправіла агонь у печы і не адышла ад агню, пакуль апошнія мае шпаргалі не згарэлі.

— „Рэпарацыя“ скончана!—весела сказала мая краля.—Цяпер, без сваіх вершаў, ты ўжо напалавіну здаровы чалавек.

7. Ня зусім яшчэ вылечыўся

Вярнуўся я ад сваёй кралі дахаты з пустой галавой ды з грашмі ў кішэні. Ня маючы ніколі столькі багацьця ў кішэні, я спачатку трохі зьбіўся з панталыку: што мне рабіць з грашмі? І, доўга ня думуючы, я пабег у кнігарню і зараз-жа накупіў сабе кніг і кніжачак навейшай маскоўскай поэзіі. Прывалок я да хаты цэлы жмут кніг розных форматаў

і выглядаў і давай іх чытаць. Як п'яны, накінуўся я на гэтыя кнігі і нават трошкі забыўся аб інквізыцыі.

Есенін, Марыэнгоф, Кусікаў, Ахматава, Шэршаневіч і вялікая хэўра яшчэ навейшых знаёмых і незнаёмых мне поэтаў, як жывыя, стаялі перада мною і дэкламавалі мне свае вершы. Мне здавалася, што я чую іхнюю хітра-сьпеўную дэкламацыю: гнеўную, харобрую, злосную, ласкальную, шапатлівую і голасную. Хаотычнае мора вібруючых галасоў, такое багацьце размаітасьцяў у голасе, як нашае новае бурлівае жыцьцё. Голасу адпавядалі і рухі цела, і міміка твараў. Гэта было нешта надзвычайна арыгінальнае і вельмі гармонічнае ў сваёй дысгармоніі. Вершы мяне проста зачароўвалі, як чараўніцкія замовы. Кінулі маю істоту ў нейкую бяздонную процьму, потым паднялі да самых нябёс, абкруцілі сваімі вогнена-ільдзянымі жмутамі. Гойдалі паміж небам і зямлёй і занесьлі на самае сонца, дзе я гарэў, як свечка, і чуў бязьмернае шчасьце ў гэтым ажыўляючым вогнішчы вечнамаладога сонца-фэнікса.

8. Рэвізія

Я дэкламаваў гэтыя вершы і забыўся аб усім на сьвеце, ажно раптам хтосьці піскнуў „ой“ і ўрэпіўся моцна ў мае кучаравыя валасы.

Ад неспадзеўкі падскочыў я, як спрунжына, зірнуў, ажно перада мною стаіць мая краля, гнеўная, злосная і прыгожая, як Дыяна.

— Добра, Сымон, выкарыстаў ты мае грошы, —

кніжак накупіў! Аб ядзе не падумаў, аб вопратках таксама—няшчасны „гінтэлігенцыя“!

Пры гэтым мая краля з агідай зірнула на мяне зверху ўніз і ад усяго сэрца чатыры разы плюнула ва ўсе чатыры куткі майго пакою, пападаючы ўсюды на кнігі.

— І колькі ў яго гэтых паскудных кніг!—здзівілася яна,—буду імі тапіць печку цэлы месяц! Каб ты іх усе перавалок да мяне! Чуеш? Вось табе на перавозку,—і пры гэтым кінула на стол, ня лічачы, кучу грошай.—Глядзі,—сказала яна:—каб праз дзень у тваім пакоі ніводнай кніжкі не засталася, ніводнай атрамэнтніцы, ніводнай ручкі і алоўка, ні кавалачка паперы, словам, каб і ні пуху і праху ад тваёй гінтэлігенцыі тут не засталася. Я бачу, што твая кватэра вельмі падходзіць пад склад для маіх тавараў.

Я трохі касурыўся.

— Ну, ня злуйся, Сымон,—сказала яна мякка і заміргала вачыма,—я цябе ачалавечу, шкадаваць ня будзеш!

Пры гэтым яна так шчыльна і шчыра да мяне прытулілася, ажно я ня вытрымаў—пацалаваў яе ў самыя губы, і нейкі цяжар адпаў ад майго сэрца, і злосьці на маю кралю як-бы зусім ня было ў мяне.

9. Этапны пункт

Праз дзень ад маёй інтэлігентнасьці—як у пакоі, таксама на маёй уласнай асобе—і званьня не засталася: кнігі, паперы і іншыя адзнакі ранейшай маёй літаратурнай працы былі выкінуты, мае абарваныя

вопраткі былі заменены новымі з іголачкі, і ўсё пачало выглядаць пановаму. Мая краля зрабілася гаспадыняй у маёй кватэры. Ня то, каб яна перабралася сюды жыць, але ўсе тавары свае яна хавала ў маім пакоі. Гэта было выгодна з таго пункту, што мая кватэра была непадазроная, „благонадежная“ і мой пакой унутры меў выгляд пакгаўза, дзе стаялі скрыні з галянтарэяй, пакі з мануфактурай, сахарын, кокаін, мэдыкамэнты з-заграніцы; хутры, срэбра, золата для заграніцы. Ляжала такое багацьце, якому я і ліку, і цаны ня ведаў. Прыходзілі розныя тыпы і тыпікі і шушукаліся паміж сабою ў маім пакоі, ласкава на мяне пазіраючы. Усімі кіравала мая краля.

Шушуканьне і мірганьне—гэта былі дзьве аднакі таго ордэну, куды я рваўся, каб мяне асьвяцілі ў рыцары. Пачалі прыходзіць і міліцыянэры на маю кватэру, але таксама з тых, якія ўмелі шушукацца, міргаць вачыма і хітра-ласкава пазіраць вакол сябе

Справы ішлі добра: прывозілі і вывозілі, а я жыў, як сыр у сьмятане.

10. „Ачалавечыўся“

— Ты ўжо болей-меней ачалавечыўся!—казала мне аднаго разу мая краля,—і ведаеш, нам надта пачало шанцаваць з тых часоў, як мы прынялі цябе ў сваю хэўру.

Гэты комплімэнт мне вельмі спадабаўся. Зірнуў я на сябе ў люстэрка і сам сябе не пазнаў: ангельскі касьцюм, лякіраваныя бацінкі, карк тоўсты, твар

круглы, а ў душы такое пачуцьцё сытасьці, ажно я забыўся, што дзесьці ў цёмных закутках пануе голад. Ды і голад гэты патрэбны,—падумаў я,—каб ня гэты голад вакол, дык ты-б не адчуваў так моцна гэтай сытасьці. Каб ня было ночы, дык ніхто не цаніў-бы як мае быць сьвету дню. Гэта і ёсьць праўдзівая гармонія жыцьця.

Словам, я „ачалавечыўся“ ня толькі выглядам, але і думкамі.

Я таксама пачаў міргаць вачыма і шушкацца. Гэта маёй кралі так спадабалася, ажно яна абяцалася ў хуткім часе прышпіліць мяне к „дзелу“ як належыць. Я ўвашоў у смак і чакаў гэтай шчаслівай мінуты.

11. Мая ўлада над людзьмі

Яшчэ ня прышпілены к „дзелу“, а грошай у мяне было ўжо столькі, што не адзін дзесятак людзей я мог-бы сабе купіць на паслугацтва.

Брыджу сабе па менскіх галоўных вуліцах ды з гордасьцю пазіраю вакол. Шапкуюць мне ўсе крамнікі, кланяюцца нізка біржавікі і розныя асобы. Каму пабэкаю, каму памэкаю басам дзеля большай павагі дый жывот сабе пагладжу...

Брыджу і бачу каля адной вітрыны стаяць мае быўшыя сябры-журналістыя.

„Ну,—думаю сабе,—трэба пагаманіць з сваімі людзьмі і паказаць ім, хто такі Сымон, на што ён здольны“.

Падышоў я да іх, як ляснуў аднаму рукой па плячо, дык ён аж прысеў. Усе азірнуліся ды дай з дзівам пазіраць на мяне, як на вар'ята.

— Ці, хлопцы, мяне не пазнаеце, ці якое ліха?— зьдзівіўся і я ў сваю чаргу,—ідзём на піва!

— Гэта-ж Сымон,—сказаў адзін з іх.

— А, Сымон!—падхапіла ўся кампанія,—і пазнаць трудна! Дзе-ж ты гэтак акабаніўся? Калі-ж ты такім буржум стаў?—засыпалі яны мяне пытаннямі.

— Хадзем, усё раскажу.

І мы пашлі ў рэстаран, там паставілі на стол усё, што можна і чаго няма. І пад гукі музыкі я ім усё расказаў. Яны ўсе ківалі галовамі, елі, пілі і пільна прыслухоўваліся да маёй гісторыі. Пад канец яны ўсе разам падняліся, абавалі мяне „скацінай“ і пашлі. Каля дзвярэй абярнуліся ў мой бок, яшчэ раз абавалі „скацінай“ і пакіравалі на сквер.

Але я ўжо быў так „ачалавечаны“, што гэтая лаянка дашла толькі да маіх вушэй, а не да сэрца. Адно, што мяне здаволіла—гэта тое, што мая ўлада над людзьмі мінула маіх быўшых колег-літаратараў; яны на грашовую вудачку не паддаліся.

12. Цаніцелі хараства

Мой пакой, як-бы пад чарамі пана Твардоўскага, перакінуўся ў патаемны палац багатых скарбаў. На сталі ляжалі „караты“ (дарагія каменні) і пераліваліся ў розныя калёры. Побач ляжала на сталі груды залатых рэчаў—портсыгары, загаркі, пярсьцёнкі, крыжыкі, мэдалі, брошкі, ланцужкі, чаркі, місачкі

брасьлеткі і іншыя рэчы (нават залатыя зубы). На падлозе валяліся мяшкі з серабром.

Гэта ўсё (апрача „каратаў“) называлася „ломам“—залатыя рэчы, якія ідуць на зьліткі дзеля перапраўкі заганіцу.

Я любавалася гэтымі рэчамі, як малое дзіця, любавалася пышнасьцю, аддзелкай, орнамэнтацыяй. Там знаходзіліся старасьвецкія рэчы XVIII і XVII вякоў дзіўнай пекнаты. Рэчы гэтыя маглі-б аздобіць не адзін музэй.

Але тут былі людзі, якія ўмелі добра шушкацца і глядзелі на мастацкія рэчы з боку іх практычнай вартасьці: колькі фунтаў золата дасьць гэта куча „дрындушак“...

І я, відаць, яшчэ ня зусім „ачалавечыўся“, бо, як панесьлі гэту „кучу дрындушак“ да юбэліра, каб зрабіць зьліткі золата з іх, я раптам пасмутнеў...

13. Як у байцы

Мая краля рыхтавала мяне на першы баль—па контрабанду на граніцу. Выехаў я з Менску у звычайнай просьценькай каламажцы на звычайным коніку. Але нязвычайна было ўсё гэта! Дно каламажкі было двайное і ляжала там каля васьмі пудоў срэбных плітак. Прытосы, буксы, шворан і іншыя мэталічныя часткі каламажкі былі залатыя, абкуруаныя дымам і запэцканыя каланіцай, а ў хамуце былі ўшытыя маленчкія мяшэчкі з „каратамі“.

Выехалі мы цэлай кампаніяй на некалькіх фурманках, і кожная фурманка была вышыкавана такім жа самым чынам.

Мне ўся гэта махінацыя так спадабалася, што я і забыўся аб ранейшым смутку. Тут запахла стара-сьвецкім, рыцарскім або, хутчэй, разбойніцкім романтизмам, напамінала казкі Шахаразады... Гэтае ўражаньне яшчэ болей павялічылася тады, калі мы зьвярнулі з тракту на розныя сабачыя дарожкі і сьцежачкі, абмінаючы асобыя пасты, вёскі і наогул жывых людзей. Ехалі мы на добрых конях і, галоўным чынам, уначы. А калі мы дзе спатыкалі людзей, дык гэты былі ўсё нашыя агэнты, нашыя прыхлебнікі.

Увабраліся мы ў лес, у такую гушчэчу, што і неба ня відаць, цямнютка,—хоць ты вока выкалі. З кожнай цёмнай шчыліны дрымучага лесу пільнавалі нас жудасьць і страх... Дрэвы перашэптваліся ў поцемках, як мы на біржы. Здалёку чуваць было воўчае выцьцё. Коні фыркалі і рваліся наперад. Людзі маўчалі. Трэба прызнацца, што ад няпрывычкі мяне агарнуў не малы страх. Хаця прыемны быў мне гэты страх, тулячыся ў поцемках да сваёй кралі.

І мне нечага надзвычайнага захацелася, захацелася, каб напалі разбойнікі, нейкія бэдуіны-наезьнікі ці іншыя. Фантазія ў мяне так разыгралася, што я вытрымаць ня мог. Сьвежасьць і пахнучасьць ляснога паветру і цемра ночы ліліся мне ў грудзі, як хмельнае пітво, і ап'янялі мяне так моцна, ажно галава кружыцца пачала. Тут на мяне напала шаласьць—я ўлажыў у губу два пальцы і сьвіснуў, так моцна сьвіснуў, што рэха покатам пакацілася па лесе. Тады толькі я апамятаўся, калі з усіх фур-

манак пачалі шушукацца, а мая краля так моцна ўшчыпнула мяне за руку, ажно іскры з вачэй пасыпаліся.

— Што-ж ты, дурань, хочаш, каб пост наскочыў на нас?—зашыпела, як змяя, мая краля—ня йначай ты звар'яцеў, Сымон...

І як-бы ў адказ на гэта, пачулася здалёку гromкае чырвонаармейскае „стой“!

Тут нашая хэўра ўдарыла па конях, і мы, як віхор, панясліся. Ззаду чырвонаармейцы стралялі, але мы паехалі яшчэ быстрэй, ажно ў вушох гудзела.

Страляюць—хай страляюць. На тое зайцы, каб і паляўнічыя былі!

14. У панстве хабароў і лікёраў

Меў я нагароду ад сваіх сяброў за сьвіст у лесе ўжо тады, калі прыехалі пад граніцу ў сваю вёску: так шчодро надзялілі тумакамі, ажно кожная костачка ў маім цэле пасвойму рыпела. А раней я ня ведаў, што ў мяне столькі касьцей ёсьць, пакуль мае новыя сябры іх не пералічылі. Добрыя, аднак, матэматыкі мае сябры!

Я на іх мала крыўдзіўся, шчыра зарабіў за свой фокус у лесе—гэта раз. А другое—няхай закаліцца, загартуецца маё цела: контрабандысты не павінен баяцца пабоек. На тое ён і контрабандысты.

Граніца. Кожны пень, кожны кусток, кожная купінка на лузе, кожная рудаўка, кожны паварот рэчкі глядзяць на мяне, як на старога свайго знаёмага, як на брата. Цяпер гэты мілы мой куток Беларусі

паганіцца польскай лаянкай „псякрэв“ і сьвістам іхняга „бата“ і шомпала па сялянскіх сьпінах. Цяпер тут панства хабару і пазнанскай гарэлкі.

Польскія жаўнеры прывозяць сюды цэлымі транспортамі сьпірытусу, лікёраў, а бяруць ад нас, контрабандыстых, вялікія хабары. Каля граніцы народ зрабіўся далікатным—самагонкі ня п'е, бо ёсьць смачнейшая гарэлка.

А контрабандыстыя—народ разумны—ведаюць усе слабыя стрункі чалавечай душы. *„Як ударыць па іх, дык, як звон зьвіняць; брызнуць іскры з халодных каменьняў“...*

15. Па здабычу

Прыехалі да нас „шмухляжы“ з „тамтэй strony“ і забралі наш тавар—золата і „караты“. Гэтыя ўсе былі нашыя пастаянныя „спульнікі“, якія нам дастаўляюць тавар за тавар. Банкетавалі мы з імі некалькі дзён, пілі неразьведзены сьпірытус удзень, а па начох хадзілі па здабычу заграніцу, скуль па некалькі вёрстаў па балоце цягалі на плячох лубянкі з таварамі.

Надта цікава было-б апісаць поэзію такой ночы ў нашым беларускім бары, дзе сосны-красуні натуральнымі прысадамі цягнуцца па некалькі вёрстаў удоўж і ўпоперак, дзе за борам ідзе балотны хмызьняк з дурманячым багуном, з грыбамі, дзе за хмызьняком цягнецца да самай рэчкі абшырнае балота з рудаўкамі і купінамі... Колькі пекных вершаў хаваюць у сабе гэтыя глухія куткі!.. З кожнага куста,

з кожнай бярозкі ці карча, нібы птушка-каня „піць“, просіць літасьці беларуская старадаўная казка:

— Вазьмі мяне... Я—твая, я—дух тваіх дзядоў, прашчураў... Нясі мяне ў шырокі сьвет.

Але мы, контрабандыстыя, топчам усё гэта пад ногі,—для нас ёсьць адна пекната, адзін скарб—зола-та і быдлая сытасьць. Ды мы іншага нічога не прыкмячаем, бо мы ў пастаянным страху перад чырвонымі, а багацьце вабіць нас наперад, нібы балотны аганёк, нібы водная русалка. Нас, контрабандыстых, вабяць залатыя гусьлі не сваімі песьнямі, а мэталем.

Гэткія думкі сыпаліся, як іскры, з маіх мазгоў якраз тады, калі я нёс па балоце на плячо паўтарапудовую лубянку з галянтарэяй, скачучы з ёй з купіны на купіну. Гэтыя думкі былі вінаваты ў тым, што я ўскочыў у рудаўку па пояс. Хацеў я скінуць лубянку з плеч, але мой сябра, які ішоў ззаду, шапярнуў: „трымай, а то папсуеш тавар!“ І я трымаў, пакуль балота мяне не пацягнула яшчэ ніжэй.

Сябра паставіў асьцярожна сваю лубянку на купіну і падскочыў да мяне на паратунак. Зьняў з маіх плеч лубянку, паставіў на купіну і тады толькі памог мне самому выкарабкацца наверх, лаючы мяне пры гэтым самымі брыдкімі словамі.

16. У зачарованым краі

— На гэты раз сышло добра!—сказала мая краля,—цяпер можам частку тавару адправіць на Менск, а частку праз Барысаў у Маскву багажом. А ты,

Сымон, калі будзеш малайцом, дык выйдзеш ня толькі ў людзі, але нават у вялікія людзі: накупіш сабе некалькі дамоў заганіцай, пастроіш млыны, фабрыкі і начхаць на ўвесь сьвет і „гінтэлігенцыю“ (як ня вучыў яе казаць „інтэлігенцыя“, а яна ўсё забывалася). Ня ты будзеш людзям пісаць вершы, а людзі табе пісаць будуць, а мяне будзеш мець за жонку.

Што я мог ёй на гэта казаць?—я толькі моўчкі аблізваўся.

— А цяпер—гайда!—сказала яна,—пара ў дарогу! А памятай, што той цяпер трымаецца на версе, хто моцны!

Пры гэтым яна кінула пальчыкам, і дзьве ямачкі паказаліся на яе ружовых шчочках.

Я ня вытрымаў і пацалаваў яе пальчык.

— Толькі бяз гэтых „гінтэлігенцкіх“ дэлікатэсаў,—сказала яна,—бо я гэтага ня люблю.

Зноў па сабачых дарожках і сьцежачках мы разьвезьлі тавар да нашых агэнтаў-сялян і паехалі з пустымі сваімі фурманкамі ў горад сялянам насустрэч.

Як мы наладзілі справу ў горадзе, я не скажу, але я з гораду на ізвозчыку часта выяжджаў глядзець, ці едзе ўжо наш абоз. Нарэшце, паказаўся і пажаданы абоз. Глянуўшы на яго, мне здавалася, што мы жывём у нейкім зачараваным краі, бо, глядзеўшы на фурманкі, ніхто-б не падумаў, што ў іх ляжаць дарагія тавары: звычайныя сяляне везьлі ў горад дровы, сена, яблыкі, бульбу, збожжа і іншыя

рэчы на рынак, але пад гэтымі рэчамі былі запакаваны нашыя лубянкi. Самыя дарагія тавары несцьлі пешаходы ў мяшкох на плячоx.

На гэты раз нам удалося ўсё цалком прывезьці ў горад. Увесь тавар у нас адкупілі менскія крамнікі за добрыя грошы. А тавар быў у нас размаіты і дарагі: сукно, галянтарэя, кокаін, сахарын, скура, прылады для дантыстых і іншае.

У далейшых нашых паездках нам ня так шанцавала: часта шукалі па сялянскіх вазох і знаходзілі нашыя тавары.

17. Экскурсіі па СССР

Калі на граніцы зрабілася трохі цяжэй, мы пачалі рабіць экскурсіі па СССР і завялі шырокі гандаль, карыстаючыся ўсюды пашанай і гонарам, бо сыпалі грашыма направа і налева. Няма нічога лягчэйшага, як адпраўляць „трэфныя“ тавары багажом. У нас ішла справа вельмі гладка, але трэба прызнацца, што наш брат ужо прывык да вялікіх выйгранак, а памалу плаваць у гандлёвым моры—гэта для нас нейкая нудная проза. Нам патрэбна поэзія ў гандлі—пагранічная рызыка і вялікія каўшы з золатам.

Ад экскурсіі па СССР я меў адну карысьць, што выўчыў добра географію на практыцы і мог бы злажыць мапу Саюзу напамяць з адметкамі аб тым, дзе якія купцы якім таварам гандлююць, па якіх чыгунках бяруць хабар, а па якіх не бяруць і шмат іншых такіх характэрных штук.

18. У свае ранейшыя Палястыны

Экскурсіі па СССР нам шмат карыснага не далі, і мы вярнуліся ў свае ранейшыя Палястыны—на граніцу. Зямля ўсё-ж такі кружыцца—контрабанда ўсё-ж такі найлепшая рэч на свеце.

Я зрабіўся спецыялістам па выведваньні розных новых сьцежачак дзеля аб'езду пастоў з Менску да граніцы, і мы работалі з вялікім захапленьнем.

Шмат разоў мы былі на кані і шмат разоў пад канём. Мы прыспасабляліся з кожным днём на новы лад.

19. Да пары жбан ваду носіць

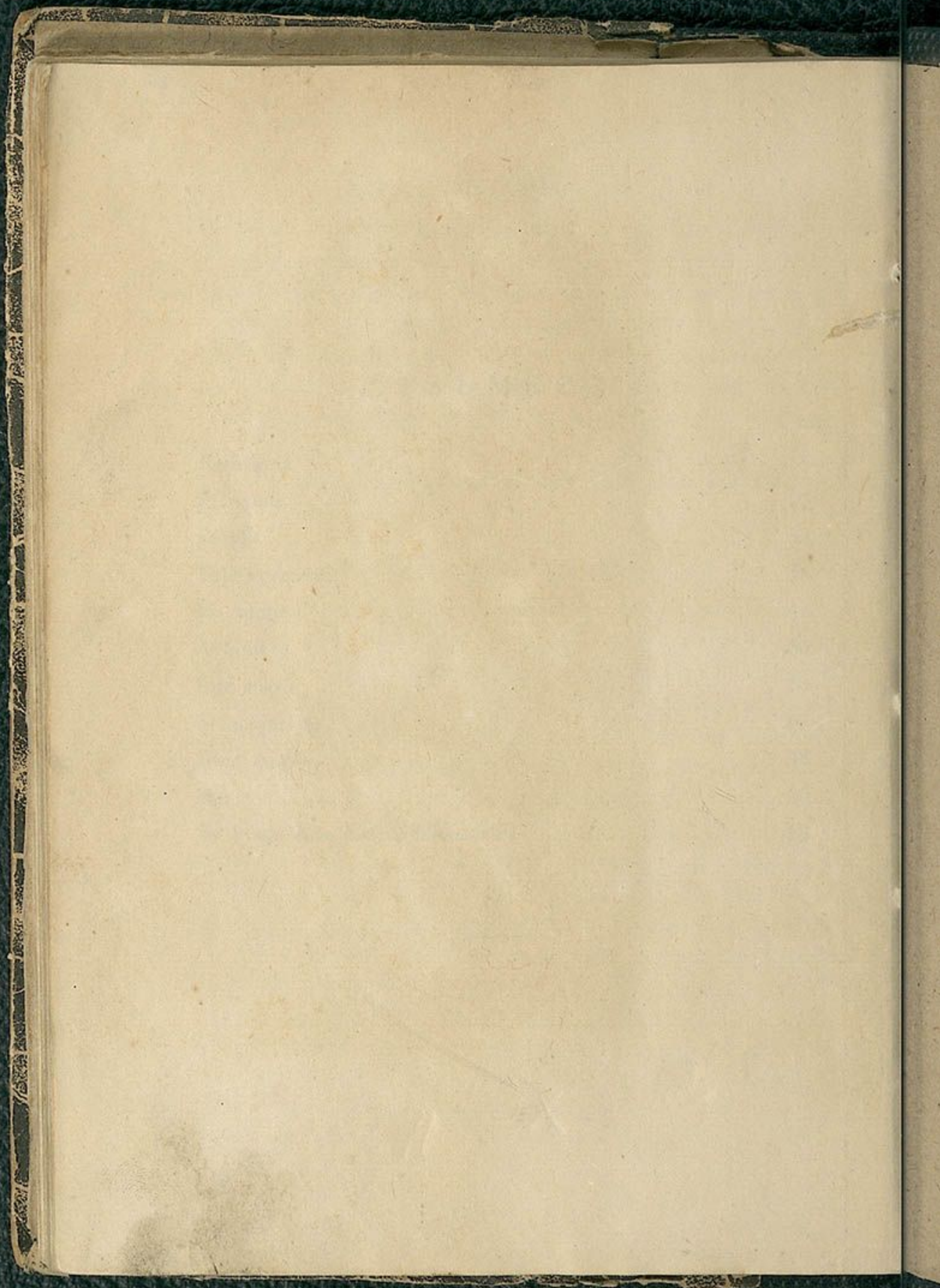
„Да пары жбан ваду носіць“. Так было і самною: я папаўся. Цяпер сяджу ўжо ў астрозе ў Менску. Якім чынам я папаўся—ня важна; тут цікава ня прычына, а сам факт, а факт хоць і некарысны для мяне, але карысны для Рэспублікі. Падумаўшы добра, можна сказаць, што і для мяне карысна, бо ў турэмных мурах на хлебе і на вадзе я пачаў патроху прымаць сваё ранейшае аблічча.

Патроху пападаюцца ка мне ў камеру і з маёй ранейшай цёплай кампаніі. Круг контрабанды робіцца ўсё вузейшым і сьціскаецца чырвонаармейцамі ў мёртвую пятлю.

З Ы М Е С Т

	Стар.
Дэлегатка	5
У глушы	20
Галіфэ	30
Тры крыжыкі	35
На варце	42
Летапісец	50
Пуд жыта	58
Белы певень	67
Дзед Арцём	73
Маці	80
Як я зрабіўся контрабандыстым	88

МАГАЗИН № 10
МИНБЛИКТОРГА
Цена 2 руб. — н.
№ 1998 1952 г.

1964

Вел. эмбл
1994 г.

А.Т.О.
1964
X

B0000002599835